

ספרות עברית חדשה

תשנ"ה-תשנ"ו

שנה שתיים-עשרה
רוברת ב (מ"ו)

כסלו תשמ"ו — דצמבר 1985

קרן בית הנשיא משרד החינוך והתרבות עיריית ירושלים — המחלקה לחינוך
המרכז לספרות ילדים

המערכת: גרשון ברגסון (עורך), ד"ר אוריאל אופק (יועץ מדעי), חוה ויזל
ד"ר אסתר טרסי, ציפי אלדר

כל הזכויות שמורות

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים,
דוד המלך 8 טל' 02-238202/4

ISSN 0334 — 276 X

דפוס רפאל חיים הכהן בע"מ, ירושלים
מיצבו בנו משה זיל

עיון ומחקר

על אידיאולוגיה ולשון באנציקלופדיה "נעורים"

מאת מנחם רגב

א. אידיאולוגיה ופדגוגיה

בראשית שנות ה-40 פורסמה בארץ אנציקלופדיה 'נעורים' — ספר המדעים לילד, לנער ולעם בשישה כרכים: היא זכתה להצלחה גדולה ולכמה וכמה הדפסות. היה זה בימי הישוב העברי בא"י בעת מלחה"ע השניה ובטרם קום המדינה. על הגישה החינוכית תעיד העובדה שבראש העורכים עמדה ועדה פדגוגית של שלושה מנהיגים במערכת החינוך: ביגל (אביגל), ב. בן-יהודה, נ. גבריאלי. בין מחברי הפרקים (כי אין זו אנציקלופדיה אלפביתית אלא ערוכה עפ"י מדורים): ל' קיפניס (מלאכות), המשורר ש' טשרניחובסקי (אנטומיה), א' מנדלסון (זואולוגיה), מ' נרקיס (אמנות), אילון — סירני (החי), שמאלי (צפרים). במבוא, שעליו ידובר להלן, מונים העורכים את שלושה-עשר המדורים: קוסמוס, הצומח, החי, שאלות ותשובות, דע את עמך, ממה שהעיין רואה, ישובו של עולם, פלאים, מסוף עולם ועד סופו, מעשי ידיך להתפאר. קטעים מתוך המבוא יעמידו אותנו על מגמתם של העורכים:

"אנציקלופדיה לבני הנעורים היא לא רק מפעל חדש בלשונו, אלא אף חידוש גמור. היא לרובם של קוראי עברית, ואף לרבים השכיחים אצל ספרות חינוכית וספרות ילדים בלועזית — אינה מן הספרים הידועים ביותר" (5)

גאוות העורכים היא, איפוא, על כך, שהספרות המדעית לנוער המתפתחת בישוב העברי, אינה מפגרת אחרי הנעשה בתחום זה בעולם כולו.

1. אנציקלופדיה נעורים, ספר המדעים לילד, לנער ולעם. הוצאת 'מסדה'. הכרכים בסידרה שעל פיה נכתב המאמר הם ממהדורה (הדפסה 1) ראשונה ועד שלישית, תש"א—תש"ג.

מהי מגמת האנציקלופדיה ?

"גם בתוכן וגם במבנה מתכוונת אנציקלופדיה זו להציג לעיני הילד והנוער תמונה מקיפה על הדעת העולמית ולהרחיב את ראיית העולם שלו. המגמה החינוכית-לאומית והארצית, שהונחה ביסוד המפעל, מסייעת בדרך ברירת החומר ושיווי צורתו" (5).

במלים אחרות: הכוונה היא לפתוח אשנב להכרת המדע והתרבות בעולם, אך זאת ללא ויתור על הערכים הלאומיים-החינוכיים.

למי מיועדת האנציקלופדיה ?

"האנציקלופדיה מכוונת לילדים ולנוער, בשנים 10—16. התמונות והכתבות המנוקדות שמתחתן, וכן כמה דברים במדורות (!) שונים, מאפשרות את ההנאה והשימוש בספר גם לילדים צעירים יותר. אולם, לאמיתו של דבר תשמש אנציקלופדיה זו לא את בני הנוער בלבד. המורה ימצא בה סעד נאמן ומתאים לו בעבודתו. ריבוי העניינים והידיעות הנכללים בה, שאינם מצויים במרוכז במקום אחר, צורת ההרצאה וקלות הסגנון עושים את כרכי "נעורים" נוחים ורצויים לקריאה ולעיון גם לאדם הבוגר, ואף לאנשים רחבי-השכלה. האנציקלופדיה עשויה באמת להיות **ספר לבית**". (עמ' 7. ההדגשה במקור). ובאמת, הניסוח של חלק מפרקי הסידרה בהחלט אינו מיועד לבני 10. העורכים והמחברים חשבו איפוא על אנציקלופדיה **עממית**, במסגרת המסורת האירופית של השכלת-עם. מן הדברים אף עולה שהם ראו בה מכשיר חינוכי בידי המורה. מכאן תובן ביתר שאת הנימה החינוכית-לאומית, שלה יוקדש עיקר דברינו. הפיסקה האחרונה במבוא מתייחסת לתקופת הוצאתה של האנציקלופדיה :

"אנציקלופדיה זאת יוצאת לאור בזמן קשה מאד בארץ, בזמן של מצב רוח מדוכא ומשבר כלכלי מעיק, משבר הפוגע קודם כל בתוצרת הספרותית שלנו אולם מעין מסורת היא בישראל להפנות את העין אל המופת והסמל של רבן יוחנן בן זכאי, שבימי החורבן התבצר ביבנה והמשיך בבנין הספרות והמדע שלנו. ובימי צרה, כאשר אך לעתיד בלבד צופה העין בתקוה, מתאמצים בכל כוח לספק את צרכיו של הדור הצעיר, דור העתיד. ביחוד אנו נזהרים בימינו כאן שלא לחסר ככל האפשר מן הדרוש לילדינו. **יותן נא, איפוא, ספר זה הכלול בהדרו לבני הנעורים שלנו ויעלה את רוחם וימלא את לבם שאיפת דעת ופעולה**" (7 ; ההדגשה של המשפט האחרון במבוא — במקור !).

הדברים נכתבו, כנראה, ערב מלחה"ע השנייה. אף על פי כן הדוגמה ההיסטורית מובאת מתקופת חורבן בית שני. מודגשת המגמה הלאומית: צרכיו של הדור הצעיר; דור העתיד; הדרוש לילדינו, למלא את ליבם שאיפת דעת ופעולה. את המשפט מתוך "התקוה", 'עין לציון צופיה', הופכים כאן ל: "אך לעתיד בלבד צופה העין בתקוה". ברור, אם כן, שכוונת העורכים לא היתה לחבר "סתם אנציקלופדיה", אלא כזו שתתרום לעיצובו הרוחני, הלאומי והמדעי של הנוער; כדי שנוער זה יוכל, בבוא העת, לתת את חלקו לקידום היישוב העברי בארץ ישראל. המונח **מדינה** אינו נאמר, אך דומה שמהותו מרחפת בין השורות.

לאור כל המובא לעיל, אין זה מקרה שהעורכים לא ראו צורך לחבר מבוא מיוחד לקורא הצעיר. גישתם האידיאולוגית והפדגוגית הביאה אותם להתייחס לספר כאל **ספר לימוד** מסוג מסויים! אמנם חובה לאמר במקום זה, שבגוף הספר ובעריכתו מורגש המאמץ לעשות את הסידרה קריאה ומעניינת.

ב. האשנב הלאומי

כאמור, מתוארים במבוא שלושה עשר המדורים. אנחנו נדבר על שניים, שאחד מהם הוא **‘דע את עמך’**, אותו ואת מגמותיו מתארים העורכים כך: (אגב, זוהי פיסקת תיאור מדור הארוכה והמפורשת ביותר!)

“מדור זה חדש הוא באנציקלופדיה שלנו ואין דוגמתו באנציקלופדיות הלועזיות. התמורות הכבירות החלות בחיי עמנו בדורנו (שינויי מולדת ושינויי הווי, התמעטות האדיקות למסורת הדתית מצד אחד והתהוות מסורות לאומיות והתכוננות ארצית־מדינית מצד שני, מצווים עלינו את התפקיד לשלב במידת־מה את תמונת היהדות לדורותיה ולעניינה המסועפים מאד.

גם בשאר המדורות יש השתדלות לשלב ידיעות על העם והארץ בכל מקום שיש נגיעה לכך, ועל ידי זה ניתנת אפשרות לקורא הצעיר לראות הרבה תופעות כלליות מתוך נקודת־ראייה קרובה לעצמו, — לעמו ולארצו” (עמ’ 6).
דברינו נכתבים בשנות ה־80, בשנה ה־37 לקיום מדינת ישראל. מנקודת תצפית זו וממרחק של זמן, מקבלים שלושה תחומי התמורות, שהעורכים מצביעים עליהם — משמעות מיוחדת:

- החזרה למולדת, שפירושה שינוי מקום ואורח־חיים.
- תהליך מתקדם של חילון (סקולריזציה) והתהוות מסורות חדשות ברוח לאומית ולא דתית!
- האווירה של “המדינה בדרך”.

העורכים־המחנכים ערים לתהליכי שינוי גורליים, אך אולי לגבי כמה מהם היה בתיאור זה לא רק שיקוף המציאות, אלא רצון לשינוי. לא פחות חשובה היא הפיסקה האחרונה שבה נאמר **במפורש**, שיש מקום לבחירה ולניסוח של נושאים כלליים מתוך נקודת ראות לאומית־יהודית!

מה מופיע במדור “דע את עמך” בכרכים השונים?

הנושאים המרכזיים ב”דע את עמך” הם: תיאורי חגים ומועדים, תולדות הוויכוחים בין יהודים לנוצרים, תולדות הציונות, היווצרות המשנה והתלמוד, מלחמות ומעשי גבורה בישראל. מתוך התפיסה הציונית, שא”י במרכזה, אין פרקים נפרדים המתארים קהילות יהודיות בגולה. מידע עליהן משולב במדור “ישוּבו של עולם”. למשל: כשמספרים על הולנד מזכירים את תולדות הקהילה היהודית שם; בפרק

על אוסטרליה מוזכרים יהודים ששימשו שם בתפקידים בכירים בממשל ובצבא ; בפרקים על תורכיה ורומניה מזכירים את בעיות הקיבוצים היהודיים המצויים שם. מעניין, שאין פרקים המוקדשים לתולדות היישוב : הבילוי"ם, תולדות תל-אביב, הקיבוץ, המושב, קרן קיימת לישראל. אולי הסיבה היא שחלק מנושאים אלה טופל בסדרות אחרות כמו 'מולדתי' ו'לנוער' שבהוצאת הקק"ל?

האם מצויים אי-שם פרוטוקולים של דיוני חברי המערכת, שבהם החליטו על הנושא ועל הפרופורציות? נראה, שדיון מפורט ב'אנציקלופדיה נעורים' (לא רק במדורים שהם נושאי המאמר הזה) חשוב שיעשה על בסיס השוואה עם **המקראות** שהיו נהוגות באותן שנים, וכן עם **עיתוני הילדים** שנקראו בתקופת היישוב. אין להניח, שהנימוקים לאי-הכללת נושא זה או אחר, היו בעיקרם חוסר מקום², שהרי האנציקלופדיה תוכננה במקורה לכלול חמישה כרכים בלבד. רק אחר-כך הוחלט להוסיף כרך ששי. והוא אינו שונה במהותו מחמשת קודמיו. לדרך זה יש הקדמה מיוחדת, גם היא מיועדת לקורא המבוגר. החלק האחרון שלה הוא אידיאולוגי-חינוכי. הדברים מקבלים משמעות מיוחדת כשקוראים אותם היום, ארבעים שנה לאחר סיום מלחמת העולם השנייה :

"שלוש שנים נתון העולם במלחמת-השמד, ולעתים מרחפת הסכנה על ראשו ממש. אף-על-פי-כן לא ינוח סופר ישראל ומפעלנו הספרותי מגביר חיילים גם בשנים האלו. במצב זה ראינו חובה לתת בידי ילדינו ובידי הקהל הרחב את הספר, אשר נתחבב עליו ואשר תועלתו המאלפת והמחנכת ברורה וידועה. הספר יוצא לאור בימים קשים מאד לארצנו, ימים שבהם כל לב ישראל חרד לבאות. אנו תפילה, כי יגיע הספר לאלפי חוכיו ויקראו בו בשובה ונחת, ואם אמנם "בחוף תשכל חרב" — לא תהיה "בחדרים אימה", וקוראי הספר, כקטנים כגדולים, יהנו בו את רוחם ונפשם כאשר הספינו בכרכים הקודמים, ישאבו מתוך המסופר בו כוח-עמידה ועצמת-עידוד בימים אלה ובימים הבאים" (כרך ו', עמ' 4).

מותר להניח, שהתקוה רבת-הפאתוס שבשורות האחרונות היא הד לשירו של **ביאליק**, המשורר הנערץ : "אם יש את נפשך לדעת את-המעייין / ממנו שאבו אחיך המומתים / בימי הרעה עוז כזה, תעצומות נפש". ('אם יש את נפשך לדעת') אלא שכאן — על פי התפיסה שבאה לידי ביטוי בקטעים מן המבוא שהבאנו בראשית דברינו, החליפו עורכים את "בית המדרש" שבשירו של ביאליק, ב"אנציקלופדיה נעורים", המייצגת את **הגישה החילונית-העברית** של היישוב המתחדש !

ג. אישים בהיסטוריה — בראי אנציקלופדיה "נעורים"

אישים בהיסטוריה הוא אחד המדורים המרכזיים באנציקלופדיה. הוא מופיע

2. אולי ניתן לשער שחלק מן הנושאים לא נחשבו עדיין בגדר "היסטוריה". אישים, שהיו פעילים באירועים מכריעים היו עדיין בחיים. מכאן שלא היתה לעורכים ראייה פרספקטיבית של אירועים ותהליכים, כפי שהם נתפסים היום.

בחמשה כרכים (נעדר מכרך ה'). הדמויות בודאי לא נבחרו במקרה. אלה הם מהפכנים, לוחמי חירות ומייסדי מדינות ואימפריות בהם: אבן סעוד, בוליוור, גריבלדי, וושינגטון, מוחמד עלי, מסריק, יוהנס קרוגר, אלכסנדר הגדול, ספרטקוס ורובספייר. בכרך הששי מוקדש המדור לאישים יהודיים בלבד. אלא שבהבדל מן האישים הפוליטיים שלהם הוקדש המדור בכרכים א'—ד', כאן מדובר בשלושה אנשי-רוח: סעדיה גאון, רש"י, יהודה הלוי.

המסר הוא בעצם בחירת האישים האלה. בכל מקום שנוצר קשר כלשהו בין האישים המתוארים ובין יהודים הרי הוא מתואר בהרחבה ובהדגשה.

הסגנון הוא המסר

המסר בא לידי ביטוי גם בצורה אחרת: **בכותרת** לפרקים או לסעיפים. שעה שהתיאורים עצמם כתובים בסגנון פשוט וישיר, הרי חלק מן הכותרות הן מליציות ו"גבוהות", וחלקן מבוסס על פסוקים מן המקרא, או על הדי פסוקים כאלה. כל זה יוצר מעין "ייהוד" של הדמויות ופועלן. זו הדרך שבה בחרו כותבי הערכים כדי לקרבן אל הקוראים הצעירים, וכך גם להעמידם על המסר החינוכי והלאומי. נביא כמה דוגמאות:

- בפרק על **גינג'יס חאן** נאמר: 'כובש כיבוש אחר כיבוש כאוסף ביצים עזובות' למלחמה"; פרפרזה על תהילים קמ"ד, 1. שם דובר על דוד המלך! (כרך א')
- על יחסו הטוב של **מסריק** ליהודים: 'דורש טוב וצדק לעמו וגם לבני עמנו'. המקור הוא בספר אסתר י', 3. שם מדובר על מעמדו של מרדכי היהודי! (כרך א').
- על **אלכסנדר הגדול** נאמר: "ויהי בכל דרכיו מצליח". הרי זו פרפרזה על בראשית ל"ט, 2. שם מדובר על יוסף בן יעקב! (כרך ב').
- בפרק על **גינג'יס חאן** נאמר: 'כובש כיבוש אחר כיבוש כאוסף ביצים עזובות' (כרך ג'). המקור הוא בישעיהו י', ב. והוא נסב על גאוות מלך אשור.
- על **פטר הגדול** נאמר: "ויהי פטר בונה עיר בירה". שוב פרפרזה על פסוק בבראשית ד', 17. שבו מסופר על קין שבנה עיר וקרא לה על שם בנו חנוך. (כרך ג').
- בפרק על **גינג'יס חאן** נאמר: 'כובש כיבוש אחר כיבוש כאוסף ביצים עזובות' בספר משלי ט"ז, 81. "לפני שבר-גאון, ולפני כשלוך — גובה רוח". (כרך ג').
- בכותרת של תת-פרק בתאור **רובספייר** נאמר: 'במילולו יתנכר נער לפני מלכים יתייצב. 71 (פרק ד'). כאן יש הד של שני פסוקים: משלי כ', 11; משלי כ"ב, 29. אלא שכאן נערך שינוי נוסף: במשלי נאמר: "גם **במעלליו** יתנכר נער". כאן הוחלפה 'במעלליו' ב'מילולו' כדי להדגיש את כשרון הנאום של רובספייר.

וושינגטון — דוד המלך, מסריק — מרדכי היהודי; אלכסנדר הגדול — יוסף, גינג'יס חאן — מלך אשור. האם ההשוואות הללו הן רלוונטיות מבחינה היסטורית?

התשובה לשאלה הזו אינה חשובה כלל. המחבר, באמצעות איזכורים מוכרים מן המקרא, **מקרב** את הדמויות, ולעתים גם את המסר שגלום בתיאורן, אל עולם האסוציאציות של הקורא הצעיר. בכך הוא "מייחד" אותן ועושה אותן, כביכול, ליותר רלוונטיות.³

מי שחיבר את הכותרות הללו ספוג לשון המקרא. והוא גם מניח שקוראיו הם בעלי אותו רקע תרבותי-מקראי. הוא בוודאי לא היה מסכים להגדיר משפטים אלה כ"מליצות".

דוגמאות נוספות ברוח זו אפשר למצוא גם במדורים אחרים.

גאנדי ואחד העם ?

עולם אסוציאציות אחר — אקטואלי לגבי אותה תקופה — עומד מאחורי כמה התבטאויות בפרק על **גאנדי**, ששמו "הנשמה הגדולה של הודו". (כרך ב'). תת-פרק אחד נקרא בשם "חורבן עם חמור מחורבן ארץ". מדובר בו על פעולותיו של גאנדי "לתקן חסרונות עמו": יחסו לכת "הטמאים" (פאריה). הפרק עצמו מתחיל במשפט: "אולם בו בזמן לא הסיח גאנדי את דעתו מענין "הכשרת הלבבות" של בני עמו, כי קודם לשחרור ארצו משלטון זרים יש לשחרר את עצמו מכבלי בערות ועניות ומתליות(!) כלכלית".

"הכשרת הלבבות" הוא, כידוע, אחד המושגים המרכזיים בתורתו הציונית של אחד העם: "הוא טען כי עיקר המשגה שעשתה התנועה היה שלא דאגה לכך שהעולים לארץ-ישראל שיעסקו בה בעבודה חקלאית יהיו בעלי תכונות מיוחדות. התנועה לא עמדה על כך כי התנאי לעלייה לארץ-ישראל ולהתיישבות בה הוא מה שכינה אחד-העם "הכשרת הלבבות", ומה שנעשה לאחר-מכן מושג חברתי ואידיאולוגי".⁴

מעניין יותר הוא שמו של אותו תת-פרק: "חורבן עם חמור מחורבן ארץ". דומה, שניסוח זה הושפע ישירות מן הפיסקה האחרונה שבמאמרו הביקורתי של אחד העם "אמת מארץ ישראל" (מאמר ראשון):

"ארץ כי תחרב, והעם עודנו מלא חיים וכוח, יקומו לה זרובבל עזרא ונחמיה והעם אחריהם, וישונו ויבנוה שנית; אך **העם** כי יחרב, מי יקום לו ומאיני יבוא עזרו?"⁵.

מחבר פרק זה עוד הרחיק לכת כדי לעורר בקרב הקורא את ההזדהות עם מפעלו של גאנדי תוך השוואה עם מאבקו של היישוב העברי בארץ ישראל. לתת-פרק אחר הוא קורא בשם: "עיקרי מצוות מעשיות לבנין עם: עבודה עצמית, תוצרת הארץ, תרבות מקורית". נערוך שינויים קלים ונקבל כמה מן הנושאים

3. ראה גם: מ' רגב, **על שתי יצירות מיוחדות** (צ"ל: מיוחדות) ב'ספרות ילדים ונוער', מ"ב-מ"ג, ינואר 1985.

4. נתן רוטנשטרייך, **על אחד העם**, עיונים, כ"ד, הוצאת הסוכנות היהודית, תש"ז, עמ' ח'.

5. **כל כתבי אחא"ע** בכרך אחד, הוצאת "דביר", תש"ז, עמ' ל'.

המרכזיים שהעסיקו את היישוב: עבודה עברית, תוצרת הארץ, תרבות עברית.

ד. הגבורה היהודית כמופת

במבוא לכרך ו', שיצא בשנה השלישית למלהח"ע השניה, אומרים העורכים: "הכרך מופיע לפני תום השנה השלישית למלחמת העולם אשר, כולנו נושמים — על אפנו — את אווירה המורעל. טבעי הוא אפוא, שרוב המדורים שבכרך ספוגים אוויר המלחמה, אם מן ההווה ואם מן העבר" (4).

פרק ארוך מוקדש בספר לנושא: "קול ענות גבורה ממערכות ישראל" (54—81). הניסוח של פרקי המשנה אינו פחות מליצי ופאתטי משם הפרק. השמות אף מייצגים כמה וכמה משמות הפרקים במדור "אישים בהיסטוריה":

- לאחר ארבע מאות שנה הוצאה חרב ישראל מנזנה. (המכבים).
- באש ובחרב החריב נשר רומי את יהודה אולם טרוף לא טרפה. (המרד ברומאים).
- דרך כוכב מיעקב וקם מרד בישראל (בר כוכבא).
- בקום הגלילים גיבורי החיל (המרד בגליל בימי קונסטיוס). האסוציאציה המקשרת היא לשירו המפורסם של יצחק קצנלסון "גילו הגלילים!"
- גחלת החירות עוממה אך לא כבתה.
- גדודים עבריים כובשים את ירושלים. (אין הכוונה לגדודים העבריים מ-1917. אלא לכיבוש הארץ ע"י הפרסים מידי הביזנטים. כיבוש שיהודים התנדבו כדי להשתתף בו!).
- ויהי בנסוע הצלב. (השווה: במדבר י', 35: "ויהי בנסוע הארון" וגו').
- גבורת ישראל לארצו — נר תמיד. (ראשית "השומר", הגדודים העבריים).
- "באחת ידו עושה במלאכה ואחת מחזקת השלח" (פרשת תל־חי) (השווה: נחמיה ד', 11).

בסעיף קודם צויין, שאי אפשר לשפוט את הגישה החינוכית במנותק מעיתונות הילדים, ספרות הילדים והמקראות של התקופה. נדגים זאת ע"י השוואת קטע מ"מקראות ג'" שיצאו בשנות ה־30 לקטע באותו נושא באנציקלופדיה "נעורים".

תל חי "אמיצי לב וגיבורי רוח היו צעירינו, ואתם איש נפלא, יודע מלחמה, יוסף הגלילי... ענינו ישרות וטהורות, ולבו כלב האריה... ויהי האיש הזה לשר ליהודים הצעירים ודברו היה קודש להם. על פיו יצאו ועל פיו יבואו... אז התלקחה המלחמה בין גיבורי ישראל המעטים ובין המתנפלים הרבים הצמאים לדם, כאריות נלחמו כל היום גיבורינו וגיבורותינו... וימותו ביום ההוא שבעה מגבורינו... **כאחד הגיבורים מימי קדם נפל האיש הזה**" (מקראות ג', בעריכת ז' אריאל, ל' קיפניס; הוצאת שטיבל, ת"א).

המשפט האחרון הודגש על ידינו, כי הוא מייצג את תמצית הגישה החינוכית-

לאומית הבאה לידי ביטוי בחומר מתוך אנציקלופדיה 'נעורים' ובמקראות : להעלות את מעשי גיבורי ימינו לרמת **המיתוס המקראי המקודש**. להראות **באמצעים סגנוניים בלשון המקרא** שלא נותקה שלשלת הגבורה מימי המקרא ועד ימינו. ובמלים אחרות : היישוב המתחדש הוא הממשיך הלגיטימי של תקופת המקרא ! לכן מקבל כאן יוסף טרומפלדור את השם הארכאי 'יוסף הגלילי' ! לכן יש הבדל כזה, בתוך האנציקלופדיה והמקראות, בין הסגנון הפשוט והישיר, המשרת נושאים שונים, ובין זה שגוייס לצרכים חינוכיים בכותרות. על גבורת תל חי מצוי, כמובן, גם קטע באנציקלופדיה "נעורים" (כרך ו') :

"באחת ידו עושה במלאכה ואחת מחזקת השלח"

"בהגנת כפר גלעדי ותלחי (י"א באדר תר"פ) קידשה הגנה ישראלית זו את שם האומה המתחדשת, כי השקתה בדמה שוב את אדמת הגליל והחייתה בדברי יוסף טרומפלדור האחרונים "טוב למות בעד ארצנו" את הד קולם של קנאי הגליל מימות יוחנן, איש איש גוש חלב ובנימין מטבריה. והגנת תלחי היתה לאגדה חדשה לדורות — ממנו ישאבו שוב מים חיים לגבורת ישראל" (ימ' 80).

על הכותרת עמדנו בסעיף אחר במאמרנו. כאן מילות המפתח הן : האומה המתחדשת, השקתה בדמה שוב, הד קולם של קנאי הגליל. הדמיון הרב בין שני הקטעים (ואפשר למצוא דוגמאות רבות אחרות) מוכיח שגם במסגרות דמוקרטיות, כמו אלו של היישוב העברי, ישנה "קולקטיביות רעיונית" וקונצנזוס לאומי-חינוכי בדומה למדינות אחרות שגם בהן מכוון חינוך הנוער ע"י תפיסות אידיאולוגיות ופטריוטיות.

אך המרתק והמפתיע בחומר על דמויות-מופת בני עמים אחרים, הוא בכך שהכותבים נוקטים **באותם אמצעים סגנוניים**, כדי לחנך בעזרתם את הקורא הצעיר לא רק להכרת גבורתם של בני עמים אחרים, אלא כדי שילמד מכך לקח לגבי עמו שלו !

הלקח הזה אינו צריך להיאמר מפורשות. על פי דעת הכותבים ייקלטו המסרים דרך תבניות לשון ארכאיות מוכרות ואסוציאציות לפסוקים "רלבנטיים" מן המקרא. לא רק התוכן, אם כן, אלא, לא פחות **הסגנון כאן הוא המסר**.

האם ניתן לשלב בידיון בסיפור היסטורי לילדים?

על "הכד הקטן של שמעון" לרבקה אליצור

מאת לאה חובב

(א)

טוריות... מתוך נאמנות לרוח התקופה ולחוקיה הפנימיים². כתיבה זו היא ריאליסטית בעיקרה, בהיותה צמודה למציאות. כנגד זה, בחטיבה השנייה, גדול חלקו של הדמיון החופשי של היורצר. אמנם, גם בחטיבה זו מצויות יצירות רות ריאליסטיות לרוב, שכן, ביצירה הריאליסטית כותב הסופר "על דברים שהיו ו**שלא** היו", אך הוא כותב אותם כך, "שהקורא יאמין שהיו באמת"³. הכתיבה הריאליסטית כוללת בתוכה דברים בדויים מן הלב, שלא היו ולא נבראו, אך **יכולים היו להיות**.

הסיפורים לילדים על החגים השונים, וחג החנוכה בכלל זה, נחלקים לשתי חטיבות. החטיבה האחת, שמטרתה להרחיב את ידיעותיו של הילד, מתייחסת למהותו של החג מבחינה אידיאית או להיווצרותו של החג מבחינה היסטורית; ואילו החטיבה האחרת, שמטרתה לגרום הנאה לילד, נאחזת בסמלי החג, בדמויות המרכזיות הקשורות בו, במנהגיו או בהווי האופייני לו, והיציאות קשורות לרוב באחד מפרטי החג כדרך שהילד תופס אותם.

מטבע הדברים מכתיבה חלוקה זו אף את דרך הכתיבה של היצירות: החטיבה הראשונה מעוגנת במקורות ובתעודות היסטוריות, ודרך הכתיבה היא "אילוֹסטרציה ספרותית לעובדות היסטוריות".

2. הערך "היסטורי", עזריאל אוכמני, **תכנים וצורות**, לקסיקון מונחים ספרותיים, ספרית פועלים, 1976, כרך א', עמ' 152.

3. לאה גולדברג, **בין סופר ילדים לקוראיו**, ספרית פועלים, 1978, כינסה והקדימה דברים לאה חובב, עמ' 36.

1. "הכד הקטן של שמעון", רבקה אליצור, **שלום לך אורחת**, הוצ' מורשת, עמ' 43—47.

לכתוב על כל דבר העולה בדמיונו, ובלבד שיהיה קשור במשהו לחג. זמנה ומקומה של העלילה ודמויות הגיבורים חופשיים אף הם להיות מעוגנים הן בעבר והן בהווה, בין אם היו קיימים ובין אם לאו.

מכאן ניכר ההבדל: בחטיבה הראשונה קשורים סיפורי החג לאמת ההיסטורית, והיוצר אינו חופשי לדמיון ולבדו דבריהם הרחוקים ממנה. גם מקומה וזמנה של העלילה מוכתבים על ידי פרטי החג שעליו מספר היוצר לילדים. ואילו בחטיבה השנייה חופשי היוצר

(ב)

לתפישת הילד בגיל הרך, וכל הרוצה ניגש ישר למקורות: סיפור חג הפורים — על פי מגילת אסתר (והמדרשים ה"עוסקים בה), פסח — על פי ספר שמות, וחנוכה — על פי המכבים א' (פרק ד, לו—נט) ומקבים ב' (פרק י, א—ח), או על פי ספרו של יוסף בן מתתיהו (פלוויוס), תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים (ספר א' פרק ראשון), שבהם מסופר על מלחמות החשמונאים וחנוכת המזבח. נס פך השמן אינו נזכר במקורות אלה, ועליו מסופר במסכת שבת (דף כא עמוד ב), והוא שייך לדיונונו:

כדי להמחיש את ההבדל, אמנה מספר יצירות האופייניות לחטיבות השונות. בחטיבה הראשונה מצויות יצירות שהן **עיבוד** של מקורות היסטוריים, כגון לחג החנוכה: "אלעזר הזקן"⁴, לפי חשמונאים ב'. ליום הכיפורים: "יום הכיפורים בזמן שבית המקדש היה קיים"⁵, על פי מסכת יומא א—ז ועוד מקורות. או לתשעה באב, "גילוי הכותל", סיפור שעובד לוין קיפניס "לפי אגדה עממית"⁶. אלה דוגמאות מעטות, אך באופן כללי קטנה חטיבה זו הרבה מן השנייה, שכן הסיפור ההיסטורי כשלעצמו קשה יותר

מאי חנוכה?... כשנכנסו יוונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל. וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך של שמן, שהיה מונח בחותמו של כהן גדול ולא היה בו אלא להדליק יום אחד. נעשה בו נס והדליקו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעום ועשאוים ימים טובים בהלל והודאה.

מספר יצירות לחנוכה, כגון: "הסביבון" לשלום עליכם; "חנוכיית הנחושת ה"עתיקה" ללוין קיפניס; "הסביבון היה

באשר לחטיבה השנייה, יקצר המקום מלמנות את כל מה שנכתב בספרות ילדים לחגי ישראל, ואסתפק באיזכור

יימצאו בו סיפורים נוספים לחגים ולהווי החיים בעבר, כגון: "בית המקדש בתפארתו" (שם, עמ' 35).
6. "גילוי הכותל", לוין קיפניס, חג שמה, הוצ' טברסקי, תשכ"א, עמ' 176—180.

4. "אלעזר הזקן", רבקה גלעדי, סיפור ושיר הבה נכיר, רמה ה', הוצ' זק, 1985, מע' 59.
5. "יום הכיפורים בזמן שבית המקדש היה קיים", יוכבד סגל, כה עשו חכמינו, הוצ' מורשת, כרך א', עמ' 40—42. מטבעו של ספר זה שהוא עיבוד אגדות חז"ל לילדים,

מסכן אך קרה לו נס" לרבקה אליצור⁹; "מיכי מקיים מצוות אכילת לביבות" לרחל חובבס¹⁰; "גבורת האור" ליצחק שבביס-זינגר¹¹ ועוד. אלו יצירות בפרוזה המעוגנות במציאות של ימינו ולא בעבר ההיסטורי של החג. ואילו שירים לחנוכה נכתבו רבים מאד, ורבים מהם אף הולחנו. אזכיר עוד שיר דראמאטי, "נס גדול היה פה" לנתן אלתרמן¹², שבאמ-

(ג)

מכל האמור עד כאן מסתבר, שהיוצר הבא להרחיב את ידיעותיו של הילד בנושא החג מן הבחינה ההיסטורית, יכתוב יצירה מן הסוג שהוגדר כחטיבה ראשונה. יצירה זו אינה יכולה להיות

מונח זה מסמן יצירה ספרותית, שעניינה בני אדם, אירועים שונים ומרחב, שנבדו לצורך־מה על ידי יוצר, אשר הוא וקהל קוראיו גם יחד מודעים לכך, שאותם בני־אדם ואירועים לא היו ולא נבראו מעולם. פעולתו של המיבדה שונה אם כן בעיקרה מדיווח היסטורי, עיתונאי או מדעי על מעשים, בני־אדם וחברה, שקיומם המציאותי נתאפשר על ידי מקורות ותעודות שונות¹³ (ההדגשות שלי: ל.ח.).

היסטוריות ועלילה היסטורית על פי המקורות שבה מתערבת העלילה הבדונית. כאן לא קיים התנאי האמור לעיל בהגדרת המיבדה, בו חייבים הקוראים

חמור עוד יותר הוא העירבוב הקיים בתוך יצירה אחת: מחד גיסא, דמויות בדויות ועלילה בדויה, ומאידך גיסא, באותה יצירה עצמה, שילוב של דמויות

7. "הסביבון", שלום עליכם, כתבי שלום עליכם, כרך ח', עמ' קיא—קלו.
8. "חנוכיית הנחושת העתיקה", לוי קיפניס, חג שמח, הוצ' טברסקי, תשכ"א, עמ' 34—40.
9. "הסביבון היה מסכן אך קרה לו נס", רבקה אליצור, מועדים לילדים, הוצ' מורשת, תשי"ד, עמ' 35—43.
10. "מיכי מקיים מצוות אכילת לביבות", רחל חובב, תעלולי מיכי ודובי, הוצ' דביר, תשל"ט,
- עמ' 83—85.
11. "גבורת האור", יצחק שבביס זינגר, ספרית פועלים תשמ"ג. [זראה בתוך: באומר ובשיח, ערך ג ברגסון, ספרית פועלים, תשמ"ה, עמ' 64—68].
12. "נס גדול היה פה", נתן אלתרמן, לילדים, הקיבוץ המאוחד, תשל"ד, עמ' 42—52.
13. "מיבחה", יוסף אבן, מילון מונחי הסיפורת, אקדמון, תשל"ח, עמ' 2.

טורית אצל ילדים בגיל בית-הספר היסודי די (מתחילים ללמד היסטוריה רק בכיתה תורת ה'ו), על אחת כמה וכמה קשה התפישה ההיסטורית, ותפישת הזמן כמושג מופשט בכלל זה, לילדים בגיל הגן! לילדים אלה אין ידיעות היסטוריות העוזרות להם להבחין בין מה שהיה ובין מה שלא היה, והם יקבלו את כל המסופר כ"אמת", ולא יוכלו להבחין בין מציאות היסטורית לבין בדיון.

והסופר להיות מודעים לכך שהדברים "לא היו ולא נבראו מעולם", שהרי מסופר על מאורע היסטורי המעוגן במציאות כלשהי בעבר, והקורא מתייחס אליו במלוא האימון! ואם כך, יקבל הקורא או המאזין "ידיעות" מוטעות ומסולפות כאילו היו באמת, שהרי חלק מן העלילה בדויה מליבו של היוצר, ואין בה "דיווח היסטורי". הבלבול של הקורא חמור יותר ככל שהנמען צעיר יותר. אם קיים קושי של תפישה היסטורית

(ד)

אומר לו הכוהן, ובהמשך: "השמן המצוי עט אשר בכד הקטן של שמעון דלק ודלק לך ולא כבה... שמונה ימים האירה המנורה...".

אי אפשר שלא לחוש, שרצונה של המספרת להעמיד את הילד הקטן במרכז הסיפור כמציל וכמושיע את העם, "קלקל את השורה". המקור הנזכר בגמרא מרא במסכת שבת (לעיל), מדגיש את ייחודו של פך השמן: "שהיה מונח בחותמו של כהן גדול". חותם זה היה ערבות לכך שהשמן אמנם טהור ולא חולל. הפך שנמצא, בבית המקדש נמצא, למרות רצונם של היוונים לחלל את כל השמנים ולחסל בכך את עבודת הקודש לתמיד. השמן הטהור ששרד במקדש בכמותו המעטה, הופך לסמל ל"מעטים נגד רבים". אמת היסטורית זו חסרה בסיפור שלפנינו.

ובכך טמונה הסכנה: הילד הקטן (סיפור זה מיועד לכן או לכיתות א-ב) שומע סיפור ריאליסטי הנראה לו כולו כאמת לאמיתה, מזדהה עם הגיבור

"הכד הקטן של שמעון" לרבקה אלי צורה הוא סיפור שיש בו עירוב, ועל כן אינו מתאים לגיל הרך. שני חלקים בסיפור. החלק הראשון מתאר את עשיית השמן לבית המקדש בתקוע שבגליל "בזמן שבית המקדש היה קיים". התיאור ריאליסטי והוא ממחיש לילדים מציאות היסטורית בצורה אמינה. הדמויות הן ריאליסטיות, "יכולות היו להיות". הילד, שמעון, אף הוא דמות אמינה, רוצה להיות כאחיו הגדולים, ומחקה אותם במעשיו. הסיפור על גזילת השמן על ידי גדוד יוונים בדרך לירושלים, ממחיש אף הוא את המציאות היסטורית בימי החשמונאים. עד כאן הכל שפיר. אך בסופו של הסיפור מערבבת המספרת את נס פך השמן בסיפור בדיוני: שמעון הקטן החביא מתחת לכותנתו כד שמן שהכין בעצמו, ואשר לא גאלוה היוונים, ואותו מסר לכוהן הגדול. "בגללך יעלה אור במנורת הזהב",

להיצמד אל הסיפור הבידיוני

מאת צפריה גר

פורים הבדיוניים. המטרות של הסיפור הבידיוני הן עדיין אותן המטרות שהציבו מחברי האגדות מימים ימימה. הסיפור חייב לברוא עולם שונה מעולמנו. עולם של יצורים מכוכב אחר, אבל המתרחש באותו עולם בידיוני, מקביל לנעשה בעולמנו. כל היצורים, בידיוניים ואמיתיים, שבויים במסגרות שבהן פועלים כוחות עליוניים. כל יצור חי חייב לקחת בחשבון את המגבלות שלו ולפעול בתוך המסגרות הנתונות, יהיו החוקים והמצוות אשר יהיו. המציא אבק הנצחי, מלחמת החיים, מוצא לו ביטוי מגוון בסיפור הבידיוני למינהו. אכן יש כיום צורות רבות וסוגים שונים של סיפורים בידיוניים. עדיין יש סיפורי-אגדה מודרניים שחוזרים לתקופות של מלכים ונסיכות וממקמים את סיפורם אי שם בעבר, ב"היה-היה" מעורפל. לסיפורים אלה יש, לרוב, לקח חברתי, אנושי, פשטני למדי. ויש סיפורים בידיוניים שבוראים עולם אחר. מתעלמים מהצורך לקבוע יתד בזמן ובמסגרת של חברה שונה מהחברה שלנו, מצליחים להעביר **שבת ביקורת על חיינו בעולמנו האמיתי עכשו.** יש הממריאים

ספרות בידיונית היא הפנינה שבכתר הספרות, בעשור האחרון. שפע של ספרים בידיוניים לילדים ולמבוגרים הציף את חנויות הספרים ואת ירידי הספרים למיניהם.

פעם היה מקובל, שהאגדה היא תחום ספרותי והשמור לילדים בלבד. כותבי האגדות, לעתים אלמונים בעם, השקיעו באגדה את מיטב חוכמתם ונסיון החיים שלהם. לנגד עיניהם עמד ציבור של מאזיניהם מפשוטי העם והרבה ילדים קטנים, תמימים, שבלעו את סיפור האגדה יחד עם מוסר השכל הטמון בה. מחברי האגדות ניסו לעצב את הקהל שלהם ולהדריך אותו בדרכי החיים.

היום התמונה השתנתה. ראשית, כלי התקשורת — עיתונות, רדיו, טלביזיה ווידיאו — מעניקים הזדמנות למליונים להרחיב את דעתם ולהעשיר את עולמם. המספר סיפור בידיוני צריך לקחת בחשבון קהל הרבה יותר מתוחכם. המתכונת של סיפור האגדה חייבת להיות אמינה ועליה לקחת בחשבון את השיגיה של תקופתנו, טכניקה, פילוסופיה, אמונות ודעות בנות זמננו, ולשלב את אלה בסי-

לעתיד, פורצים לעולמות אחרים ברחבי הגלקסיה. מחבר מעשייה כזאת חייב לדעת הרבה על מחקרי החלל ועל האפשרויות שהעתיד טומן בחובו. יש משני עולם קיצוניים, כמו ארוול בחוות החיות, המצליחים להטיל עלינו אימה ורעד מפני התפתחויות אפשריות בעולם שאנו מעצבים במו ידינו — עולם שבו המכשיר, הרובוט, הולך וכובש לו שטחי פעולה שהיו שייכים לאדם ונתונים לשיפוטו (בצדק ובהישענות על המוסר!), עולם שאנחנו מזהמים בלי הרף ופוגמים בו בלי הרף ומפריעים את שיווי המשקל של החי והצומח בו. סיפורים בדיוניים הבאים **לפקוח את עינינו לנעשה סביבנו יום יום**.

מאחר ונאמר כבר שיש לפנינו קשת רחבה מאד של סיפורים בדיוניים לסוגיהם, מ"היה-היה" ועד ל"עלול להיות" ו"למפלצות ויצורים לא טבעיים, שימלאו את עולמנו בעתיד הלא ברור" רציתי להתעכב קצת, על ספרים שנכתבו בהשראת הלכי-רוח אלה ולעמוד על אושר הלקחים הטמון בסיפורים כאלה, ממש כמו באגדות במיטבן.

הספר שבט דב המערות של **ג'ין אואל**. אנטרופולוגית שהחלה לתאר את חייה של עיילה, ילדה שנעזבה מבני שבטה, שהוכו ברעידת אדמה. עיילה יוצאת לדרך נדודים ובסופו של דבר מתקבלת לשבט פרימיטיבי הרבה יותר משבטה. כך יש לסופרת הזדמנות לדבר על גורלו של החריג בחברה. אף שעיילה מוכשרת ומפותחת שכלית יותר מאשר בני השבט, היא נידונה להיות נרדפת ומגונה על ידי החברה, שבה היא חיה. הסופרת

היתה חייבת להכיר שפע של צמחים ואורח חיים של בעלי חיים רבים בתקופה הפריהסטורית. רק כך מגיע אלינו המסר על הדרכים המשוונות שבהן לומד היצור האנושי להתמודד עם הסביבה ולספק לעצמו את צרכיו. הקורא בספר, ילד או מבוגר, רואה את עצמו נכנס לעולם קסום, אבל על אף זרותו של העולם וההוא, יש באפשרותו של בן תקופתנו להזהות עם גיבורי הספר, ולחוש את עצמו שותף למאבקייהם. המסר ברור, עיילה חייבת להכיר את טבעו של הסוס, עד שיש באפשרותה לביית את הסוס ולהפוך אותו לשותף פעיל ויעיל בחייה. היא חייבת להתחשב בטבעו של גור האריות ולטפל בגור כאם, לפני שנוצרת בינה ובין גור האריות אפשרות של דו קיום. כל זה בתיאור המקרים הקיצוניים, אבל יום יום גם בעשיית כלים לעבודה ונשק לציד, יש צורך לשים לב לכל פרט זעיר, כדי להתאים את הכלים לצורכי האדם. במהלך הסיפור, הנוף הוא הרבה יותר ממסגרת תיאורית יפה, אתה לומד להתחשב בנוף כמתערב, לפעמים ידידותי ולפעמים עויין, בסבך העלילה.

עיילה מתמודדת בתבונה רבה בעולם הסובב אותה, אבל בכל זאת היא מוצאת שחברת בני אדם חיונית לאושרה. היא מגלה שרצונה למצוא לעצמה שותף לחיים, על מנת שתוכל להרות ולהמשיך בקיום המין האנושי.

קריאה בספר כזה אתה חווה חוייה שלמה. לא חשוב באיזה תקופה מדובר ומה הם הרגלי החיים של בני אותה תקופה. אתה נוחת ביניהם ומתמודד

אתם יחד בעולמם. בשבילי ספר כזה מצטרף לספרים כמו, "היכלי ירק" ו"זן שן-שורש החיים" יש בספר כזה שירת הלל שכמוה מצאתי ב"נסיך הק־טן" שהוא ספר בדיוני שונה מבחינת דרכו.

על אף השנים שחלפו, אני יכולה עדיין לבחור בשמונים אלף מיל מתחת למים של ז'ול וורן, כדי להזגים את סוג הספרות הבדיונית שבא לבקר את החברה בימינו. המפלצת שיצר ז'ול וורן, היום היא עובדה קיימת במעמקי הים. צוללות והן היום ציוד קבוע בכל צי. מדינה מתקדמת לא תעז לצאת למלחמה ללא צוללות בגין סיוע שהן יכולות לתת בעת מלחמה. להפתעתי עדיין הצליחה הנאוטילוס להטיל עלי אימה, גם היום, כשיש לה בנות דמות רבות במציאות. האיום של אדם כמו קפיטן נמו, הוא היום ממשי מאד. בתקופתנו הרדופה כשמחבלים משוטטים בעולם בים וב־אוויר.

סדרת הספרים של לואיס על ארץ נרניה שייכת גם היא לסיפורים הבד־יוניים והממציאים עולם אחר, שבו שול־טים חוקים שונים מאלה השולטים בער־למנו. בכל זאת הקורא מוצא את עצמו ואת בני מינו במהלך העלילה. יש הרבה רגעים של זעזוע ופחד, אבל גם והמון חיובים לנחמה. בצפורי לילה בננטקט של ג'ואן איקו, אנחנו יוצאים לציד לווייתנים. הפעם רודף הקפיטן יוזבד אחרי הלווייתן הוורוד. כל מה שקורה במהלך הסיפור קשור במאמץ של הילדה זידו וילדה אמונה להשתחרר משלטונה של הדודה 'צרה צרורה' ולעזור לקפיטן לצוד את הלווייתן הוורוד. כמו בספרים

אחרים מהסוג הזה מדובר על ידידות ועל נאמנות ועל היחסים בין בני אדם וחיות.

דומני שלא אוכל להיפרד מספרים בדיוניים לפני שאגיד כמה מלים על הספר "הגל" של מורטון רו. בספר הזה מתואר אירוע אמיתי ומפחיד שאירע בבית־ספר תיכון בקליפורניה. הספר מתאר קבוצה נבחרת המאבדת את חי־רותה תוך כדי משחק חברתי, המנסה לשחרר עלייתה של מפלגת מיעוט, כמו המפלגה הנאצית לשלטון. המשתתפים בתרגיל נכנסים לתפקידים ושוכחים את המציאות. לורי, אחת מהם, מנסה להעמיד את המשתתפים על הסכנה שבניסיון, אבל איננה מצליחה לשחרר אפילו את החבר שלה, דויד, הפונה לה עורף. כצעד אחרון מנסה לורי לשכנע את מר רוס, אבי הרעיון, להפסיק את המשחק לפני ש"הגל" יציף את הכל ויגרוף את הנערים ללא אפשרות לחזור. ספר זה הוא ללא ספק זעקת אזהרה לחברה שבה אנו חיים היום.

שני ספרים בדיוניים השונים אחד מרעהו, בחרתי לסיום ההדגמות. הספר "מר אל, כאן אנא", של הסופר פין ו"מומו" של מיכאל אנדה. הספרים האלה יפים להפליא. דמותה החלומית של אנא, אסופית קטנה שזוכה ליפול בידי של עולם מגודל, אוהב מתמטיקה ובעל לב חם. בביתו, יחד עם אמו הטר־בה, מטפחים את הילדה המזוהרת, הלר־מדת מהר חישובים בהפשטה מלאה. יש לה יחס אישי וישיר לאלוהים. היא מדברת אליו כדבר אל חבר וידיד־נפש. הדמות הזאת משמשת כפריזמה לר־איית העולם של מחבר הספר. אנחנו לא

מופתעים כשבסוף מתה אנא. הרי ליצור רים נפלאים ורגישים כמוה אין הרבה סיכויים להישאר בחיים.

הילדה מומו היא ילדה שונה, אבל גם היא אסופית. אותה מאמץ כפר קטן. הם בונים לה פינה באיצטדיון. חדר קטן מחדרי ההלבשה העזובים. מומו שונה מאד מכל האנשים שבכפר. תכונה חשוד בה שלה, היא הכושר להקשיב. מהר מגיעים אל האיצטדיון כל מי שמשוהו מעיק על לבו. תמיד אומרת מומו משהו מנחם ומרגיע. אנשים שרים אתה יחד באיצטדיון ומרגישים שהם משתחררים מהדכאונות ומהמרידות. לתמונה מצטרפים גונבי הזמן. היצורים האפורים המנסים לגנוב את זמנם של תושבי המי קום. מומו יוצאת למלחמה בגונבי הזמן. אין כאן מלחמה בכוחות שווים. הילדה הקטנה יכולה רק לגייס את כוחותיה הנפשיים ואת ידידיה הטובים: מאסר

טורו הורה והצבה קסיופיאה. במסע מפרץ מגיעה מומו אל פרח השעות ובנס, ממש ברגע האחרון, מצליחה מומו לעצור באנשים האפורים. יצורים מפלצתיים שהתכוונו לגזול מבני האדם את הזמן החופשי המוקדש בדרך כלל לאנשי שים האהובים עלינו. הזמן הוא "נוזל" יקר וחלקנו בו זעיר, נתח של זמן שבו נמשכים וזורמים חיינו. בספר הזה יש פילוסופיה חבוייה על מהות הזמן וטיבו, זה מסתנן בסיפור ומגיע גם לקוראים הצעירים. יש בספר הרבה יותר מזה, מרקם עדין ועשיר על יחסי בני-אדם בינם לבין עצמם, על אהבה שמיישרת את כל ההידורים.

הספרות הבדיונית אמורה להלהיב. אלה ספרים שגורמים למשכיל לקרוא בין השורות. ספרים שיש בהם לא רק סיפור מעשה, אלא גם מסר חשוב ומוסר-השכל, וכל הקורא בהם יחכם.

האם ניתן לשלב (המשך מעמוד 14)

הקטן שהציל את האומה, כביכול, והוא מקבל אותו כאמת היסטורית. דווקא הקירבה הרבה לעובדות ההיסטוריות, מטשטשת את האמת. כי הרי לכך התכוונה המספרת: להמחיש את המציאות ההיסטורית של חג החנוכה ולקרבה לילדים קטנים.

יש מי שיבוא ויאמר: ומה בכך? הרי גם כאן מסופר שנעשה נס, ומעט השמן דלק שמונה ימים! אך אנו, כאמור, איננו גורסים עירוב תחומים וסגנונות, ובמיוחד לא לילד הקטן, שאין בידו הכלים להבחין בין בדיון לבין סיפור

היסטורי, וכל המסופר מתקבל על דעתו כ"הלכה למשה מסיני". היוצר המתכוון להעמיק את ידיעותיו ההיסטוריות של הילד באמצעות הסיפור, יבנה את דבריו בצורה מהימנה על פי תעודות היסטוריות ומקורות בדוקים, ואל ישלב בתוכם דברים שלא היו ולא נבראו. ואם ירצה היוצר לספר דברים הבדויים מליבו, טוב יעשה אם יכתבם כך, שגם הילד הקטן יהיה מודע לכך ויבחין, שבסיפור מתרחשים לא מאורעות היסטוריים שיש להם אי-פעם, אלא דברים שלא היו ולא נבראו מעולם.

לאה חובב

המקורות לכתיבתי לילדים

מאת מינה איתן

בראשון לפרקי "ספיח" כותב ביאליק על טיבם של מראות הילדות: "הם הם גופי הדברים, עיקר תמציתם, ואלה שלאחריהם — אך מהדורותיהם השניות והפגומות הן". מכוחה של אותה ראייה ראשונית ניאון האדם-המשורר כל ימי חייו. ברבים משיריו הביע ביאליק געגועים לתקופת הילדות וביקש לשוב לחוות את העולם כבראשונה, כילד. אך נימה של עצב מלווה תדיר את ההתנדפקות החוזרת ונשנית על השער הסוגר על גן העדן האבוד. שער זה — חוכמת הבגרות רבת השנים — הינו עבה וקשיח.

המסע אל חלקת הילדות הפרטית הוא, דומני, אחד ממקורות היצירה הראשוניים של כל ספר לילדים.

המקור השני הינו יכולתו של המספר להתכופף מגובה בגרותו על מנת להתבונן, לשמוע ולשוחח עם קוראיו הצעירים מגובה קומת עיניו של ילד.

המקור השלישי הוא אוצר הצלילים של שפת הילדות המנגן את מחשבות הילד כפי שהשתמרו באזניו של המספר מילדות, אוצר המעניק לו יכולת לספר עם הילד ולילד בשפת עולמו.

המקור הרביעי הינו ידו הבוגרת של המספר האוחז בידו הקטנה של הילד ומוליך אותו עימו.

ארבעה מקורות אלה מזינים את כתיבתי לילדים.

ממחסן חוויות הילדות הריני שבה ונוטלת חלקי תפאורה — פינה של שכונה, רחוב או בית, דמויות שלפעמים נכנסו לסיפור בשלמותן ולפעמים התרככו זו על גבי זו והיו לבשר אחד. אך בעיקר צצות ויוצאות לי ממחסן הילדות תחושות ורגשות למכביר, שאבק השנים המצטבר לא פגם בטעמן ולא שינה את צבעם. אחת מהן, התדהמה שבפגישה הראשונה עם המוות, היתה היסוד לסיפורי "נעשה ממך גבר!". לא אחת תמהה אני על אותם משוררים הקושרים הילת זוהר מעל ימי הילדות המאושרים ונוטים לשכוח כמה עננים כבדים היו תלויים אז מעל לראשם והעיבו על שמחתם. תחושות של צער, אשמה, בושה, טעם החטא ויסורי החרשה, פחדים, עלבונות ורוגז, ויותר מכל — התמימות של אי-הבנה נראים ממרחק

השנים משעשעים למדי, חביבים וצבעוניים. הם לא היו כאלה בשעתם. הם היו אז כבדים ורותחים.

היכולת להתכופף, כמבוגר, אל קומת הילד, פירושה הבנה מתוך כבוד ומתוך רמיזות לתחושות אלו. אך לא רק זאת. זוהי גם היכולת להאזין ולהאמין כילד למה שהשכל המבוגר ודאי ידחה. אשליה, אמונה תמימה, משחקי דמיון — הינם חלק בלתי נפרד במציאות עולמו של הילד. הלכות פסוקות המבדילות בין האפשרי והבלתי אפשרי אינן תואמות לדעתי, את גובה קומתו של הקורא הצעיר משום שהן מרתקות את כפני הדמיון הילדותי בכבלי הנסיון החכם והרציני של האדם הבוגר. לא אחת, כאשר מבקרים מלומדים תובעים מהסופרים לילדים "אמינות" — הם מדברים, למעשה, על האמינות של עולמם הם, עולם של אנשים בוגרים.

למדנו לדעת, כי תהליך התבגרותו של אדם כולל מאליו את שלב ההתפקחות המבחינה בין מציאות לדמיון ובין אמת לאשליה. ועוד למדנו, כי גם מה שנתפש בעבר כאשליה, הפך למציאות בדורות הבאים. ולא רק במדע ובטכנולוגיה נכונים הדברים, אלא גם בחקר הנפש — רע ההופך לטוב, חרטה וחזרה בתשובה — אינם רק מעשי ידיהן של פיות, אלא בהחלט בהישג ידו של אדם באשר הוא.

השפה בה נכתבים הסיפורים לילדים הינה אתגר רציני לסופר. שפה המחקה חיצונית את הלשון ודרך ההתבטאות של הילדים נשמעת לא אחת כמזויפת, כמעמידת פנים. אם כן, איך יעלה הסופר בכנות ובאמינות את תהפוכות הנפש, את מערבולות המחשבות כך שהכתיבה לא תהיה מתפלספת, מצד אחד ולא תהיה סופר-נטורליסטית מצד שני? — את דמויותי אני רואה כשחקני תיאטרון. מציבה אותם על הבמה ובוחנת בקפדנות את תנועותיהם כולן — למן הריצה המטורפת עד לתנועת הזרת. ותנועות אלה שאני רואה אותן בעיני רוחי — מלמדות אותי יותר מכל המלים מה מתרחש בתוך לבבות גיבורי. ה"שחקנים" שלי מתלבשים בבגדיהם של דמויות ילדותי ובתלבושותיהם של ילדים עימם אני נפגשת כיום בחצר וברחוב.

ובאשר ללפיתת ידו של הסופר את כף ידו של הילד. כאשר הסופר אוחז בחוזקה בכף הילד קוראים לסיפור בשם הגנאי "סיפור חינוכי". כאשר הסופר מרפה מיד הילד ומניחה לנפשה, הוא מואשם בכך שהוא "בלתי חינוכי". ברי לי, שגם מי שמקבלים את סיפורת הילדים ככלי חינוכי, אינם אוהדים את ההטפה הגלויה והלקח הברור כשהם מופיעים בסיפור. אכן, הלחץ הנכון, שבו יש להחזיק בכף ידו של הילד, הינו בעייה עדינה וקשה להגדירו.

לגבי הקוראים בגיל בית הספר היסודי נדמה לי שהסיפורות חייבת להציב מערכת ערכים מוסרית ברורה ולהניח לגיבורי הסיפורים, גדולים וקטנים כאחד, להלך בתוכה בחופשיות. בהתנגשויות שיווצרו בין עולם הציוויים המוסריים ובין העולם האנושי על מורכבות יצירו, יפרצו זה בצד זה הצחוק והבכי, הרע והטוב, היפה והמכוער. הנצחונות והכשלונות שיוולדו בהתנגשויות אלה יהיו מעין הגשם והשמש המשמשים בעת ובעונה אחת ויוצרים את הקשת המופלאה — אות לפיוס ונחמה וברית בין הנמוך והגבוה, בתוך תוכי הקורא הצעיר ובין הסופר וקוראיו.

מ'כרמנו' עד 'באנור ובשיח'

ציוני-דרך בהתפתחות המקראות הספרותיות (לכיתות ג'ד')

מאת שלמה הראל

דרך ארוכה עשו המקראות הספרותיות לבית-הספר היסודי, עד שזכו לאחרונה תלמידי כיתות ג'ד' ומוריהם להפקת והלקט הספרותי החדש 'באמר ובשיח' (ערך: גרשון ברגסון; בהשתתפות: רות ארזי, ירדנה הדס, מרגלית שלאין; הפקה: ספרית פועלים). עוד יבוא היום, ובמבט לאחור — מזווית ראייה היסטורית — ימצא החוקר טעם ועניין לחזור ולשחזר את כל הברכות ו"קבלות הפנים" החגיגיות בצד התגובות הנרגנות, האכזבה והדחייה, אשר ליוו את ההוצאה לאור של המקראות השונות לאורך כל הדרך שעשה החינוך היסודי במהלך שנות המדינה. היות שענייננו כאן מתמקד בלקט ספרותי, המיועד במוצהר לכיתות ג'ד', ולשמו יבואו הדברים שלהלן, אסתפק לעת-עתה רק באיזכור מועט של כמה מהמקראות הבלטות והידועות, אשר שימשו עד כה, כל אחת בזמנה. את השיכבה הגילאית-כיתתית הזו. אפשר להתייחס לאלו כמדגם מייצג של תפיסה מתובנת, אותה אמור הלקט החדש לרשת.

ראשית, אזכיר מתקופת הטרומ-מדינה את 'כרמנו' ספר קריאה לשנת הלימודים הרביעית (מאת פ' אורבך, מ' אזרחי וי' יחיאלי; מצוייר בידי נ' גוטמן; דביר, ת"א תש"ז). הספר כולל שלוש חטיבות תימאטיות נרחבות: א. מעולם הילדים; ב. עבודה ומנוחה; ג. לעתות השנה. יוצגו בו ז'אנרים ספרותיים מגוונים (שיר, סיפור אגדה ושיחה), מקצתם מקור ומקצתם תרגום (טולסטוי, ד' אמיציס, קורולנקו ואנ-סקי). רוב החומר התייחס בצורה זו או אחרת למציאות הארץ-ישראלית דאז, כלומר חוויות הקשורות בטקסי חג או מועד בעלי זיקה להווי החלוצי-לאומי שהחל להירקם כאן. למשל "שמחת בית השואבה בעין חרוד" (מאת בנארי), "חפירת באר בראשון לציון" (מאת חיסיק) "הזריעה הראשונה" (מאת ב' ברנשטיין (מסילות', עם עובד, ת"א תשי"ב). ניכרה בו פריצת-דרך לתחומים תימאטיים רבים ורחבים יותר; וניתן לצייין, בין היתר, את השערים —

לשנת הלימודים השלישית — כדלהלן: בבית הספר ובבית, שאול טשרניחובסקי, קיבוץ גלויות, העיר ועובדיה, ילדי עמל, הכפר ובוניו, ההסתדרויות, תקופות השנה ומועדיה, נפש חיה, בריאות ומפי העם. משמע, ההווי החלוצי-לאומי לא קופח כאן, אך לדידו נמצא לנכון להעשיר את הילד ולחדד מודעותו להיבטים אוניברסאליים, החשובים במיוחד לעולמו, כגון בריאות ובעלי-חיים.

'ניר' לשנת הלימודים הרביעית (הציורים: א' גלעדי, א' גולדמן) פנה יותר לאוריינטציה גיאוגראפית-לאומית. בצד פרקייסוד כלליים כמו "בין אדם לחברו", הוקדשו שערים מיוחדים — חלק הארי של הספר — "לארץ אבות", "ירושלים", "תל-אביב", "עמק יזרעאל", "בגליל", "בנגב" ו"בכפר".

הימים חלפו, שנים עברו, עד שהופיע כהיצע חלופי 'ספר הכתה ד', מאת א' בוכנר, י' לוינטון ול' קיפניס (הציורים: הוצאת דביר, ת"א תשכ"ב). חידושו של ספר זה — לפי הצהרת עורכיו — הוא בעבודה העצמית שנכללה בו. בכל נושא ונושא, כמו "עבודה ומלאכה", "מחיי הילדים", "הכתב והספר" ואחרים. יש דוגמאות של עבודה עצמית אפשרית. כוונת העבודות האלו היא להראות דרכים בניצול החומר הספרותי, ומובן מאליה שכל מורה היה אמור ליטול את הנראה לו בלבד, ולהוסיף לפי הצורך והשעה. חידוש אחר: המלים הקשות שבכל סיפור ושיר סומנו במקום, והתלמיד יכול היה למצוא את פירושו במילון שבסוף הספר, לפי סדר הא"ב. כמורכן, הוקצה בסוף הספר מקום מיוחד לפתגמים בסיסיים ולפריטי הווי ומנהגים (גם כן לפי א"ב). מטרת המבחר הספרותי שכונס כאן, ככל שניתן לשחזר אותה בעליל, היתה ככל-הנראה למצוא את שביל-הזהב בין הרחבת אופקיו של התלמיד על-ידי העשרתו בערכים ובמטענים כלליים, לבין טיפוח הזדהותו עם החברה הספציפית והעם, בהם הוא משולב.

במאמר מוסגר, אני מבקש להדגיש תופעה ייחודית, לפחות לזמנה, הקשורה במקראה מאוחרת יותר בשם 'למרחבים' מאת ד"ר אדם סימונזון (הציורים: מ' מלמד; הוצאת ספרים אחיאסף בע"מ, ת"א תשכ"ט). היתה זו תופעה חדשנית, על רקע המקובל והמוכר, על פי המגמה המגולמת בתוכן העניינים שלה. בעקבות המימרה "כשמה כן היא", בלטה בה המגמה לפרוץ את מסגרת-ההקשר הלאומי, על מרכיביה ושלוחותיה, ולצאת **למרחבי** המציאות והחיים, בעולמנו הרחב, באמצעות תיגבור (אולי נועז קמעא...) של הערכים הספרותיים שלעצמם. השער הגדול ביותר (כמותית) הוקדש ליצירות "קלאסיות" של סופרי ישראל. בין החשובים ש"נכנסו" למבחר אזכיר את ח"נ ביאליק, ש"י עגנון, שלום עליכם, שי טשרניחובסקי, י"ל פרץ, י' בורלא ועוד. אין להתעלם מהעובדה, שבמקביל הוקצה שער נוסף ונפרד לסיפורי העמים. גם לכאן "נכנסו" סופרים מרכזיים כמו ל' פנטלייב, ו' סארויאן, א' צ'כוב, ר' קיפלינג ועוד. ופרק אחר — אף הוא ספרותי ביסודו — הוקדש למעשים ומעשיות מכל העולם. המבחר מעיד מן הסתם על טעם ורגישות ספרותית גבוהה, אלא שהעורך, כיוונו כנראה לאוכלוסיית-יעד בגיל

וברמת מטען תרבותי-ספרותי גבוהים ועשירים מן המקובל; שכן, ספק אם פרק מ'ספיח' של ביאליק או 'עלילות עקביה' של י' בורלא ולא כל שכן 'ליר המלך' לפי ו' שייקספיר הולמים התמודדות משמעותית של ילד ממוצע, אפילו בכיתות הגבוהות של בית-הספר היסודי ללא הכשרה ו"תיווך" מתאימים. ובדעבד מסתבר, שמבחינה של מקראה זו לא הוכתר בהצלחה מרשימה, ואפשר שבכך בין היתר נעוצים שורשי אי-התאמתה.

נחזור עתה לשנת הלימודים הרביעית. לאורך כל השנים ראו אור מהדורות שונות של 'מקראות ישראל' ו'מקראות ישראל מחודשות' מאת נ' פרסקי וז' אריאל (הציורים: ה' הכטקופף; היוצאת מסדה בע"מ, רמת-גן), מהן מקוצרות ומהן מורחבות, מהן מיושנות, ומהן מתוקנות ומעודכנות בהתאם לתוכנית הלימודים של משרד החינוך והתרבות. קשה להצביע באלה על אספקט או תופעה ייחודית בתחום כלשהו, למעט העובדה שנתווספה, כמו ב'למרחבים', התייחסות (ממצה יחסית) למלחמת ששת הימים. היה זה אך טבעי לאור נסיבות-הזמן. שוב ושוב הושם הדגש על ענייני יסוד מוכרים, כמו "הכל לומדים", "מועדי תשרי", "במש" פחה", "ח"נ ביאליק", "פרקי מולדת", "האדם העמל", "שבת", "בין אדם לחברו" וכיו"ב.

יוצא אפוא, שהמחפש שינויים מהותיים והתפתחות (שיכלול) של ממש ממקראה למקראה, בין אלה והמנויות לעיל, יתקשה למצוא. נראה שעל כולן הקרינה קונצפציה פדגוגית דומה, שאפילו והיתה יפה לאמנה, אין היא הולמת עוד את התנאים והצרכים הספרותיים, תרבותיים ופסיכו-סוציולוגיים, שבהם שרויים ילדי ישראל בהווה. מאותה קונצפציה נגזרו בדרך-כלל הפורמאט, ההיקף, המבנה הפנימי, התכנים והדגשים, שהיו דומים פחות או יותר. מכל מקום, תחושת אי-הנחת (בלשון המעטה, כמדומני) בקרב תלמידים, מורים ומפקחים כאחד, יצרה אווירה לא אוהדת סביב התוצרים הללו, וכפתה חיפוש-דרך נוספים. על רקע זה אין זה מקרה, שנשאו פרי לאחרונה, כמעט באותה השעה, שתי יוזמות נפרדות באותו הכיוון, מתוך מגמה לעדכן, לשפץ ולקרב את דיוקנה של תוכנית הלימודים בכיתות היסוד (ג"ד').

כוונתי ללקט הנדון כאן ('באומר ובשיח') ולמקראה שראתה אור במקביל 'מפגשים' — לגעת במלים, לחיות שיר' בעריכתו של פרופ' אדיר כהן (המעצב: ש' זנדהאוז; היוצאת עם עובד, ת"א 1985). לכל אחת מהן וודאי סגולות ייחודיות ויתרונות משלה, וטעמים של העורכים עימם. מוקדם מדי לשקול ולשקלל אותן על דרך ההשוואה, וברור ששתיהן עוד צריכות לעמוד במבחן ההוראה המעשית, ויהיה מקום — בפרספקטיבה של זמן — לחזור ולבחון את מידת עמידותן, התקבלותן ותרומתן הממשית לשיפור ה"פרופיל הספרותי" של תוכנית הלימודים. ועם זאת, אפילו לאחר עיון ראשוני וחסוף ובלטים חידושים בתחומים מסויימים,

שמן הדין לציינם ולקדמם בברכה כבר עתה. והיות שהמקראה 'מפגשים' ראויה בזכות עצמה לרשימה נפרדת, אתמקד להלן בהערכה ראשונית של הלפט ב'אומר ובשיח'.

ובכן, מושכל יסוד הוא שכל המתהווה בתחומי המערכת הספרותית-תרבותית אינו צומח בחלל ריק. לפיכך, בשום מקרה אין לצפות לחידושים מוחלטים. כל תוצר בעל ממדים ספרותיים כלשהם הוא בהכרח פרי של זיקות גומלין דיאלקטיות בין תופעות קיימות, מופרות וקרובות, לבין התופעה המתחדשת באותה הסדרה. לאורה של הנחה כללית זו אפשר לקבל כטבעית למדי את העובדה שב'אמר ובשיח' מגלם שילוב של ישן וחדש. ובלשון אחר: אין ספק שמבחינות מסויימות, בעיקר קונצפטואליות-פדגוגיות שרדו כאן יסודות "מסורתיים", ויש לומר לאכזותו, שלרוב אלה היסודות המשובחים והמועילים מן העבר; ומבחינות אחרות, אפשר להצביע כאן בהחלט על תפיסה חדשנית, אם לא מהפכנית.

וראשית, מן הבחינה החזותית: המקראות שקדמו ל"באמר ובשיח" ול'מפגשים', הם ספרי לימוד אפרוריים וחסרי כל גירוי חזותי, הלפט החדש ב'אמר ובשיח' מצליח לתקן את המעוות. עיצוב הכריכה צבעוני, מרהיב ואטראקטיבי, וניכר שנעשה בטעמה ובהנחייתה של עין אמן רגיש. יתר על כן, כל המצוי בעובי הקורה של סוגיית העידוד לקריאה בקרב ילדים, התנסה מן הסתם עד כמה נסבד משקלם של האיור והצבע, העיצוב הגראפי הכללי, העיצוב של תוכן העניינים וכמובן המבנה הפנימי של כל יחידת טקסט (היחס בין הכותרת לגוף הטקסט והיחס בין החלק המילולי לחלק האיורי) בהקשר זה. נראה שלכל אלה ניתנה כאן הדעת ותשומת-הלב במידה הראויה לשבח. תוכן העניינים מובנה באופן מושך ומוגש כשקווים צבעוניים מאירי-עניינים מבחינים בין עניין לעניין, כך שיקל על התלמיד למצוא מבוקשו, מבלי להסתכל ולהתבלבל במהלך החיפוש. אבל בזה לא מתמצה החידוש.

נראה, שגם בכל הנוגע למבחר הטקסטואלי הושקעה מחשבה רבה, מתוך גממה ליצור פסיפס רבגוני ורב-זמני, שיפגיש את התלמיד בן-ימינו עם חומר "קלאסי" ישן וחדש-עכשווי בכפיפה אחת. בהכפפה סמיכותית זו יש משום סימן-היכר לעושרה וחיוניותה של היצירה הספרותית, שמוצאה מבית היוצרים ובני תרבות לאומית אחת. כך, למשל, נמצא את הסיפור "כדי שלא לבייש" מאת י"ל פרץ בסמיכות-מקום ל"סליחה שבלב" מאת זבורה עומר, וכן את מ' שטקליס, נירה הראל, ע' הלל וי' הלפרין במדור אחד; וכן את יצחק שבסיס-זינגר לצד ח"נ ביאליק, אליהו אגסי ואלישע פורת. ובכלל, "כניסתם" של אורי אורלב, יורם טהר-לב, עמוס בר, חגית בנזימן ואחרים בני-דורם, מאפשרת לנו לחוש את הדופק המודרני הפועם בספרות הילדים בדורות האחרונים; זאת, כמובן, בנוסף על האיכויות המרעננות של יצירתם כשלעצמה.

יש גם יתרון ו"ערך-מוסף", כמדומני, לעובדה שכמה מהטקסטים המלוקטים

מופרים כבר לתלמידים (לפחות לחלק ניכר מתוכם) מאמצעי תקשורת אחרים, כמו הרדיו והטלביזיה, שנעשו כה דומיננטיים בעידן המודרני. המפגש עם טקסטים כאלה (למשל השיר "אחי הצעיר יהודה" מאת אהוד מנור, המובא בשער אייר — יום הזכרון לחללי צה"ל), עשוי מטבע הדברים להביא לידי תחושת גאווה עצמית בלתי־מוסתרת על עצם ההיכרות ומעורבות בלמידה, אך יותר מכך לעורר הזדהות עם הנקרא / נלמד וסקרנות מיוחדת לעמוד על טיבה ומשמעותה המלאה של היצירה (לכאורה "פזמון פאתיטי קל"). העובדה שאלה שירים ידועים, עשויה אם כן להחדיר טעם ונופך מיוחד לשיעור, שכן על רקע התחושה של "מופר ונדוש", יכול המורה המיומן לבנות מערך־שיעור הטומן בחובו "הפתעות", בבחינת: הנה־כייכן, לא ידענו כלל מהם הערכים (הספרותיים, האנושיים, הלאומיים והאסתטיים) הגנוזים בשיר התמים".

הדוגמאות לשילוב שירים מולחנים, אשר עשויים להיות מוכרים משכבר, מהקד שרים חוץ־ספרותיים, הן רבות מאד, ואציין כאן רק כמה מהן: כמו "ניגון עתיק" מאת מיכאל קשתן (עמ' 256), "מקהלה עליזה" מאת לאה נאור (עמ' 254), "ניגונים" מאת פניה ברגשטיין (עמ' 252), "שנינו מאותו הכפר" מאת נעמי שמר (עמ' 253), ובצד שירים אלה שמור מקום של כבוד לשירים "קלאסיים" נושנים, שעדיין לא נס ליחס, כמו "הרקפת" מאת ליון קיפניס (עמ' 255), "אגדה", מאת יעקב פיכמן (עמ' 255) ועוד.

אשר למתכונת ההגשה של החומר ולאופן פיזורו, עולה שהעורך העדיף להעמיד לנגד עיניו — על פני אופציות פתוחות ולגטימיות אחרות — את לוח השנה, בזיקה הדוקה לאירועים בולטים, התופסים מקום מרכזי בחודשי השנה (לפי סדרם הכרונולוגי), אם בטבע ואם בתרבות הלאומית שלנו. אין ספק שדרך מועדפת זו מקלה על המורה, ויתרונות לא מבוטלים עימה. היא עשויה בהחלט לתרום לטיפול מעוררתו של התלמיד במתרחש סביבו, במעגלי הטבע, החברה והעם. היא עשויה לתרום במיוחד לפיתוח החוש האסתטי, לעודד את הפתיחות לטבע ואת ה"יצר" לקשור בין זמן, מקום, טבע וספרות, ברמה אינטגרטיבית. בדרך זו אכן מתעשרת ו"נצבעת" הראייה של לוח־השנה ה"יבש", אשר מנחה את מסלול הזמן האובייקטיבי, בעת השהות בבית־הספר; לכאורה מתכונת זו מכתיבה, כמעט בהכרח, נקודות־מוצא (ופרימאט) חוץ־ספרותית, ואפשר גם נקודות סיכום כאלה. משמע, שאפשרות זו עלולה לקפח את המגמה לטעת בקרב התלמידים יסודות של התבוננות ספרותית בטקסט אמנותי, שנכתב מלכתחילה כיצירת ספרות. אולם שה"החלקה" למישור האינפורמטיבי גרידא חלילה, או הפיכת השיעור לחוויה ספרותית־אסתטית מיוחדת במינה, חרף ההיצמדות לגורמים חוץ־ספרותיים, הן בסופו של דבר, כרגיל, בידי של המורה עצמו; ורק על פיו תקום או תיפול המקראה לספרות.

מכל מקום, הלקט כנתינתו, ולאור הקו המנחה אותו, מגלם מאמץ למשיכה מירבית בדרכו שלו. כל חודש מחודשי השנה מובחן על-ידי עמוד שער, המובלט בצבע רקע ירוק, פונקציונאלי — כצבע השדה, ומשולבת בו תמונה צבעונית של פרחים עונתיים אופייניים.

לאור קו זה, אך טבעי הוא אפוא, שהלקט פותח בפזמון-להיט הנודע "בשנה הבאה" (מאת אהוד מנור). זוהי בחירה יפה, לפי שזהו שיר בעל תוכן אופטימי ומילותיו משרות אווירת חג, ציפיה ותקווה דרוכה לקראת השנה החדשה הבאה עלינו ועל תלמידינו לטובה ומיד לאחריו, הנושא "תם החופש".

השער הראשון, המוקדש כצפוי לחודש **תשרי**, ממלאים אותו שירים וסיפורים שביב חגי תשרי, אבל החידוש הוא, כאמור, בהפניית תשומת-לב פחותה למתרחש בטבע בעונה זו. השיר "הכדן" (מאת דוד אגמון), המתייחס לפריחת הכדן בסתיו, תופס את מקומו (הרלוונטי) בעמוד השער. וכך בשער **כסלו** מובא השיר "נרקיס" (מאת י"ד קמזון), לפני החומר הטקסטואלי העוסק בחג החנוכה. בשער **טבת**, למשל, מופיע השיר "הולדת הסביון" (מאת ירדנה הדס), ובתוכן השער גופא מוקצה מקום מורחב למשורר ח"נ ביאליק — ויצירתו. וכך נשמר בהקפדה ה"רציונאל" הפנימי בכל שער ושער. בעקבותיו מומש בדרך כלל העקרון של שילוב נאות בין מעגל היצירה, למעגל הטבע והעונה, בין העולם הספציפי של הילד להקשר החברתי-לאומי בו הוא משולב ומתפקד ובין הלוקאלי לאוניברסאלי.

מן הראוי לציין, לזכותו של העורך, שמצא לנכון לספק לתלמיד כמה פרטים ביוגרפיים חשובים על יוצרים מרכזיים, שעלולים להשתכח ולקפח מקומם במפת התודעה של התלמידים. אכן, קיימת סכנה מוחשית, שילדים בדורנו לא ידעו דבר וחצי-דבר על סופרים ומשוררים (להבדיל, כמובן, מהתמצאותם המופלגת בכל הנוגע לזמרי "פופ" למשל...). בניימינו, ולא — כל-שכן מדורות קודמים. לפיכך מובאים פרטים תמציתיים, במסגרת נאה, מובחנת ופרופורציונאלית, על תקופת חייהם ומשך יצירתם, מקום שבתם ויצירתם, שפת כתיבתם ושמות כמה מיצירי-תיהם המפורסמות. וודאי, אין בזה כדי להבטיח התמצאות ובקיאיות מושלמת, אבל יש בזה בהחלט כדי למנוע בורות מוחלטת ומבוכה מבישה.

כמורכן ראוי לציין כי בהמשך לנורמה שהשתרשה בכמה מהמקראות הקודמות, צורפו גם לכאן שאלות לעבודה בכיתה ובבית. ושוב: הגם שעל המטלות הספציפיות, טיב השאלות, אופיין ורמתן, תמיד ניתן יהיה, ובדין, להשיג ולערער, כיז הידענות הטובה על המורה המסויים, או האסכולה המקצועית-דידאקטית עליה הוא חונן ואמון, או על פי רמת התלמידים בכיתה הספציפית, בכל-זאת יוכל המורה הממוצע גם כך להפיק מהן תועלת.

לסיכום: אחר המדדים החשובים לבחינת חיוניותו ותרומותו של הלקט צריך לנבוע גם, ובמשקל סגולי גבוה, מעקרונות ומטרות-העל של מערכת החינוך

(המשך בעמוד 33)

דמויות

”בין שדות ועצים יגדל דור בריא בגופו וברוחו”

פועלו החלוצי של צבי ליבנה (ליברמן) בספרות-הילדים

מאת אוריאל אופק

”(...) בתוך הרעש והשמחה הכללית עלתה על דעתו לרשום רשמים במחברתו. ביקש לו פינה קטנה מחוץ למחנה. במורד ההר, לצד הבקעה, ראה עץ בודד וירד לאיטו אל העץ הזה; ישב בצל, הוריד את ילקוטו, פתחו, הוציא מתוכו את המחברת והתחיל כותב...” שורות אלה, הפותחות את ההרפתקה שנקלע אליה עודד הנודד — זה הנער חובב הכתיבה, שיומן-הנדודים הקלאסי שלו ריתק דורות של קוראים צעירים — יאות ללא ספק גם לסופר עצמו, 'אביו' של עודד הנודד; שפן גם הוא, צבי ליברמן (ליבנה), נהג לפרוש בכל שעת כושר מן הציבור הרועש, להתבודד בפינתו, לשקוע בעולם הדמיון ולכתוב ולכתוב. בי"ט באב תשמ"ה (6.8.1985) מת ליבנה בשנה ה-95 לחייו והוא שבע ימים ומעש.

בן עשרים היה צבי ליבנה כשעלה ארצה מן הכפר האוקראיני מאנקובקה (פלך קיוב), שם נולד באדר תרנ"א (1891) במשפחת איכרים. גופי ילדותו, המשובצים שדות, יערות ואגמים, הטביעו בו את זיקתו לטבע, לאדמה ולחיים של פתיחות. את ה'חדר' לא אהב, ובזכרונותיו סיפר כיצד חמק מתוכו יום אחד, הסתתר בארגז, נרדם בתוכו — ועורר חרדה בכפר. אפשר כי אותה חוויית-ילדות של "הסתלקות מן הבית", היא שהגיעה אותו כעבור שנים לספר על "בריחותיהם" של פוטי, עודד הנודד, הדייגים הקטנים ואחרים: "האם אין בעלילות אלה מעין השתקפות סמויה ממחבואי מתחת לארגז?" כתב בזכרונותיו ('חלומות ומעשים', א, תשל"ח, עמ' 18). עודו נער מילא מתברות בסיפורים ו"הגגים"; אך כשגמלה בלבו התחלטה לעלות לארץ-ישראל, שרף את מחברותיו והפליג בראשית 1912 לארץ, כדי לעבוד את אדמתה.

עשר שנותיו הראשונות בארץ היו רצופות נדודים: היה פועל חקלאי בחדרה ובדגניה, בסג'רה ובמרחביה; היה חבר גן-שמואל, ממנהלי 'המשביר' ואיש מערכת 'הפועל הצעיר'. גם אחרי שהשתתף בייסוד המושב נהלל ובנה בו את ביתו, נקרא מדי פעם לטפל בענייני תרבות ועליה; אבל רוב שנותיו עברו עליו בכפר, כאשר סלי עבודתו הם האת והעט. אל ספרות-הילדים הגיע ליבנה כמעט במקרה, ובדומה ליוצרים רבים היה גם כאן השלב

הראשון סיפוריו של אב לילדיו התובעים: "אבא, עוד סיפור, עוד סיפור!" חוברות הסיפורים שקנה בשביל בנותיו לא נראו בעיניו: "רובן הכילו עלילות מוזרות, שילדי נהלל לא שמעו שמען מעולם: שפסים, שודדי יער, רוצחים מבריחי גבולות... שאלתי עצמי: כלום נחנך את ילדינו על פסולת-ספרות זו? מימי לא למדתי תורת הפדגוגיה, אבל אמרתי לעצמי שסיפורי ילדים צריכים להיות עלילתיים, מותחים ועם זאת על רקע מציאותי חינוכי. נתעורר בי הרצון לנסות כוחי להעלות על הגייר סיפור או שניים לפי רעיון זה. ביצאתי יום של מטרות-עזו, ואחרי חלוקת הירק ישבתי וכתבתי שני סיפורים". (שם).

סיפורו הראשון, 'גבעת הילדים', הוא מעשה בילדי המושב שהיו שטופים במשחקים, עד שאחד מהם אמר פתאום: "הנה הגדולים בונים, נוטעים וחורשים — מקימים כפר חדש בעמק. הבה נעשה כמוהם, נקים גם אנו משק משלנו. ראו את הגבעה המסולעת אשר מעבר לכביש. עליה ניטע, נשתול ונקים שם מושב משלנו!" הצעתו "הדליקה" את הילדים, שנחלצו למשימה ובנו את כפרם בחשאי, עד שלבסוף נודע הדבר להוריהם, "וכל אנשי הכפר נהרו ובאו אל הגבעה, ולמראה מעשה הילדים רחב לבם של ההורים משמחה, כי הנה ראו שהילדים הולכים וממשיכים בדרכם".

הסיפור האחר, 'הדייגים הקטנים', הוא מעשה בשני ילדיו של דייג מכנרת, שעלו ערב אחד על סירת אביהם והפליגו בה אל לב האגם; לאחר שייט רב-פחדים הגיעה הסירה לחוף מגדל, שם נאספו הילדים הרועדים מקור ומפחד על-ידי אחד האיכרים והוחזרו להורים הדואגים. את סיפורו 'גבעת הילדים' שלח ליבנה אל ליון קיפניס, להוות-דעת, וקיפניס מסר אותו לעורך 'עולם הילדים', שם נדפס הסיפור בהשמטות רבות (שנה ב, י"ז אדר תרפ"ח, גל' 6). "קראתיו בצער ועגמת נפש", סיפר ליבנה, "כי העורך קיצרו עד ללא הכיר. מאחר שהיה לי דרך-ארץ בפני עורכים והאמנתי שלעולם לא יטעו בהערכתם — הנה אות והוכחה שאין לי כשרון לכתוב סיפורי ילדים...". רק בתרצ"ו נדפס הסיפור שוב, בשלמותו, בחוברת בספריית 'מולדתנו' של הוצאת 'אמנות'.

את סיפורו האחר — הראשון שנדפס בחוברת בפני עצמה — שלח ליבנה לאשר ברש. עברו חודשים ארוכים של שתיקה, עד שיום אחד קיבל בדואר צרור עותקים של חוברת סיפורו 'הדייגים הקטנים', שיצא על-ידי 'קופת הספר' (תרצ"ב). "שמחה וגאוה מילאו את לבי. כנראה אני מחונן בכל-זאת בכשרון לכתיבת סיפורי ילדים...". נזכר הסופר, "מכאן ואילך, בלכתי אחר המחרשה, או בעשותי כל עבודה אחרת שיש בה מהשקט — היו נרקמים במוחי נושאים ועלילות לסיפורי ילדים". (שם, עמ' 102-103).

חדשים מעטים אחרי 'הדייגים הצעירים' הופיע בספריית 'קופת הספר' ספרו הבא של ליבנה, ואחד המפורסמים שבהם, הלא הוא 'עודד הנודד' (אדר א תרצ"ב). "כתבתי את הסיפור בנשימה אחת, אחרי שנתיים ללא כתיבה יוצרת", נזכר הסופר, "המלים והמשפטים זרמו בשטף ונכתבו כמעט מאליהן [...] ואחר-כך עוד הספקתי לגשת לרופא בקופת תולים" (שם). אבל חרף כתיבתו החפוזת — תכונה שאיפיינה את כתיבתו של ליבנה — נתפך 'עודד הנודד' עם הופעתו לאחד הספרים הנקראים ביותר בארץ. כשנה אחרי הופעתו הופק על פיו סרט-העלילה הארץ-ישראלי הראשון, והמהדורות הבאות של הספר לוו בתצלומים מן הסרט.

'עודד הנודד' הוא — לצד 'הנער אמיץ-הלב' מאת שמאלי — סיפור-ההרפתקה הראשון

בספרות-הילדים שלנו, שגיבורו נער יליד הארץ. אך אם שמשון, גיבורו של שמאלי, מבצע את מעשהו ההרואי בן-לילה ומקפח בסיומו את חייו, נמשכת ההרפתקה הרובינזונית של עודד שבועיים ימים ומסתיימת בכי טוב. — פרט זה, יחד עם עובדת ראשוניותו, עשוי להסביר את סוד הצלחתו של הסיפור הפשטני, הבנוי במתכונת המקובלת של סיפורי ההרפתקה הקלאסיים: יש בו איבוד דרך, תעיייה ובידודות, חרדה מפני העתיד הסתום, תושיה ושיבה הביתה בשלום. את המסגרת ה"קלאסית" הזאת מילא ליבנה באווירה ארץ-ישראלית אותנטית, שיש בה נופי פרא, רוח חלוצית, התרפקות על תפארת העבר ואמונה עזה בעתיד.

עודד הנודד יוצא עם חבריו, תלמידי הכפר קיטניה שבעמק-יזרעאל, לטייל אל "ההרים הגדולים והנוראים אשר במזרח". בשעת חניה על רכס ההר הפראי הוא מתבודד בפניו שקטה, כדי להעלות את רשמיו על הכתב, ובמהרה נהפך הפנקס ליומן-הרפתקאות, בו רשם הנער כל אשר עבר עליו בתריסר ימי התעיייה בהרים, לאתר שאיבד את חבריו: הפציעה, הלינה במערה, החיפוש אחרי מים, תחושת הבדידות הרובינזונית:

"כפעם הראשונה מיום כדודתי שרתי אמש לאור הירח. מעולם לא הרגשתי רגש כה עמוק וטהור כשירה כמו אמש. השירה פה גם היא, כנראה, "נביאית". נדמה לי שהירח השותק קר, גם הוא מקשיב בדממה אל שירתי. לולא הפחד פן תעורר שירתי את שודדי הליל, הייתי מבלה את כל הלילה כשירה. עתה אני מתאפק. הכל, הכל! [...]

בדומה לרובינזון, התקין גם עודד לעצמו סככה למגן מקרני השמש — "ואני יושב בתוכה בצל ורושם ביומן, כמה טוב ונעים!"; ובדומה לרובינזון מצא גם עודד "ששת" פראי משלו ולימד אותו קרוא וכתוב. בן-לוויה זה היה כ'ליל, הילד הבדווי, אשר במאהל של שבטו מכניס-האורחים מצא הנער התועה מחסה עד שהחלים מפצעו. וכשיצא לשוב לביתו נלווה אליו כ'ליל "כדי לקבל תורה מפי מורי המקום ולהפיצה אחר-כך בין חבריו אשר בהרים".

הקוראים הצעירים, וכמותם רוב המבקרים, לא ניסו לתהות על פגמיו של הסיפור: על התפרים המלאכותיים והלשון הנמלצת, על הרדידות הפשטנית ועל האידיאליזציה הבוטה. עודד, בן הכפר בגופו ובנפשו, היה דמות מייצגת של הדור הצעיר הגדל בארץ, ואין תימה שהוא נהפך במהרה גם לגיבור קולנוע, בסרט עלילתי ראשון שהופק בארץ.

אותם סימני-היכר, שאיפיינו לטוב ולרע את סיפוריו הראשונים של ליבנה, מצויים גם בשלושים הספרים הבאים, שפירסם בארבעים שנות יצירתו. "בשנים הראשונות", סיפר, "שבהן בלעה העבודה במשק את כל זמני, כתבתי בעיקר בימי מחלה או גשם; אבל אחרי שמסרתי את המשק לדור הצעיר התפניתי לכתביה מסודרת יותר. בכתבתי סיפורי אני נוטל מקרים מן המציאות ומשלב בהם אירועים דמיוניים. שני עיקרים הדריכו אותי תמיד בכתבתי: קודם כל — יצירת עלילה מעניינת, ושנית — הדגשת הערכים המחנכים".

ואמנם המכנה המשותף לכל ספריו הרבים של ליבנה הוא הבלטת התודעה הלאומית-האנושית העמוקה, המדריכה ומפעילה את גיבורי סיפוריו הצעירים והמבוגרים: רובם ככולם נצמדים אל אדמת המולדת, גאים ביהדותם ושואפים לחיים של פשטות והסתפקות במועט בכפר: "רק בחיק הטבע, בין שדות ועצים, יגדל דור בריא בגופו וברוחו", אומרים גיבורי הסיפור 'חלום השלושה', ומוסיפים בהתפעלות: "כמה מטהרת ומזככת העבודה את הנפש!" משפטי הטפה ספוגי רומאנטיקה פשטנית, המשובצים בצורות שונות במרבית סיפוריו וחוצים לא פעם את

גבול הכתיבה 'המגוייטת', מקלקלים לא פעם את השורה, חרף כנותם. הטובים בסיפוריו הם אלה המעוגנים בהווי החיים של בני המושב, הצעירים עם המבוגרים, והמתארים אירועים על רקע סביבתו הקרובה של המחבר. בסיפורי הווי אלה גם אחד הראשונים שניסו לתת בפי הילדים שפת-דיבור יומיומית, מעשה שזכה לשבח מהול בביקורת. אך לצד אלה מקיפים סיפוריו האחרים כמעט את כל מיגוון הנושאים וסולם הגילים: סיפורי הווי מחיי בני הכפר, רומאנים היסטוריים על ימי השופטים, שבי ציון ולוחמי תרות; סיפורים דמיוניים לטף על גמדים, והרפתקאות אוטופיות לנוער על כיבוש החלל. אבל למרות רבגוניות זו של נושאים, זמנים וקבוצות-גיל, מצוי ברוב הסיפורים אותו תו "ליברמני" אופייני: שרשרת אירועים מהירים בעלי תפניות שרירותיות; גיבורים כלילי מעלות בעלי אידיאלים מול "רשעים" שאולצו לחזור בתשובה; וסגנון חפוז, הגולש לעתים למליציות פאתטית או ליושב עתונאי.

הטובים שבסיפוריו הם, כאמור, אלה המעוגנים בנופי הכפר ומתארים את חיי ילדיו. כאן מצוי המחבר בתחמו שלו וכתבתו מאוששת וחיננית, אם גם חורגת לא פעם מגבולות ההגיון. ילדי הכפר בסיפוריו הם שותפים מלאים ל'גדולים' במעשה הבניה והיצירה; הם עובדים את האדמה, שמחים למראה גינתם הגדלה ונותנת פרי, נוהגים בעגלה, דוהרים על סוסים — ועם זאת יודעים גם לעשות מעשי קונדס, להתגנב אל הלול, לטפס על עצים וליפול מהם. אחד מגיבוריו הנלבבים, שעלילותיו המשעשעות-נועזות סופרו בסידרת חוברות פופולארית, ואחר-כך בספר רב מהדורות ('עלילות פוטי', תרצ"ג ואילך) הוא פוטי קטן.

שמו היה דב, אך בשל קומתו הגוצית כינוהו חבריו פוט פוט, או בקיצור — פוטי. ילד קט זה בורך בכשרונות גדולים ורבים: זריז וממולח היה, עליו ורב-תושיה, אוהב משחקים ומצטיין בלימודים, ומעל לכל — קונדס שידו בכל ואין קץ לתעלוליו. אם התערב יום אחד שלא ילך לבית-הספר ואף-על-פי-כן ידע את הנלמד — ניצח כמוהו בהתערבות; ואם פרצה מריבה בין הבנים והבנות — השכיל להשכין שלום בין המחנות היריבים. בסיפורים אחרים "ריפא" פוטי את חברו ממחלת-השקר שדבקה בו, ביים מחזה שכל משתתפיו בעלי-חיים; יצא לבדו למסע-הרפתקאות לתל-אביב וחזר מחופש לילדה; הניס גנבים בעזרת אקדח-צעצועים; ואף יצא בראש חבריו להקים ישוב חדש בגבעת הסלעים. פוטי הוא איפוא ילד כל-יכול מלא כוונות טובות, ואם גם לא תמיד בחר בדרך הישר — שהרי הוא "רק ילד קטן" — מסתיים תמיד הכל בכי טוב, ומעשיו מסופרים ברוח טובה ובשפה פשוטה משובצת רסיסי הומור פשטני. דומה לפוטי בתכונותיו ובדרך התנהגותו הוא 'עמיחי' ידיד כל חי, גיבורו הצעיר והפעלתן של הספר הנקרא בשם זה (תש"י); גם הוא ילד שופע ישמחת-חיים, רב-תושיה ורב-תעלולים. אך בעוד שפוטי הוא 'צבר' עוקצני, עוברת ילדותו המוקדמת של עמיחי בעיירה אוקראינית הסמוכה ליצר. שם למד לאהוב את בעלי-החיים ולחקות את קולותיהם, ושם התחיל להראות את כוחו וכישוריו: לחם ב'שקצים' הגויים, אילץ את צורר היהודים לשוב מדרכו הרעה, גילה למשטרה את מחבואם של שודדי היצר, ריפא בקול-הזמיר שלו ילדה שנפלה למשכב; ולאחר

1. "חי יופה הוא הסגנון בסיפורי הילדים האלה ['ילדי העמק']", כתב הסופר-המבקר שמואל הר; ומיד הוסיף הסתייגות: "ואולם יש ליקיים שמקורם בשפת הדיבור", כשהופך הסופר ציווי לעתיד בפי הילדים. כגון: "תכתבי לאבא ויבוא". (הד הגן, תש"ג, עמ' 152).

שהתיידד עם כלב־השמירה של 'שמלקה־כלב' הגביר, התקרב אל חלון ביתו וקרא בקול מאיים: "הנני מתלמידיו של אליהו הנביא. חזור בתשובה, שמלקה!"... לבסוף עולה גיבורנו הצעיר לארץ־ישראל כשהוא מחופש לכלב, מערים על שוטר־הגבול הבריטי הכסיל — ויוצא להיות רועה צאן בעמק־זרעאל.

ספר זה, כמוהו כעלילות פוטי' ורוב סיפורי הכפר האחרים של ליבנה — 'הנוטע הקטן' (תרצ"ז), 'ילדי העמק' (תש"ג), 'דינה ותעלוליה' (תש"ה), 'הילד חי והחמור השמדאי' (תשי"ז), 'במחבואים' (תשי"ח): כולם מלאים כוונות טובות, נקראים בלא מאמץ, הומור וערכי לאום משמשים בהם בערבוביה; אך מי שיבקש למצוא בהם אמנות ואמינות יצא לא פעם בידיים ריקות. גם בסיפורי הארוכים לנוער נתגלה ליבנה כסופר קל־עט, שאינו חותר להפנמה ואינו שוקד די הצורך על ליטוש ועידון. פופולארי מאד בשעתו היה הרומאן 'הרפתקאותיו של דן' (תרצ"ג) — סיפור ארץ־ישראלי ראשון שהמלה הרפתקאות מופיעה בכותרתו — המתאר את קורותיו ה'סבוכות' של בן־עשירים, שהוריו נעלמו בסערת הפרעות; לאחר חדשי נדודים ורעב עולה דן לארץ־ישראל, לוחם על זכותו לעבוד את האדמה, מקים משפחה, ולבסוף הוא מוצא באורח־פלא את הוריו האובדים ומביאם אליו. לעומת השפעתו הברורה של ז'אנר הרומאן הסנטימנטאלי על סיפורו זה, פנה סיפורו הארוך הבא, 'חלום השלושה' (תרצ"ה), אל האפיק האוטופי־רומאנטי: גיבוריו הם שלושה יידיים, שהחליטו בתום לימודיהם לשוב ולהיפגש כעבור כך וכך שנים ולספר את שעבר עליהם בשנות הפרידה. לאחר שנפגשו מתברר כי האחד רדף תענוגות והרס את ביתו; האחר רדף בצע והתעשר, אך נעשה שנוא על הכל; ואילו השלישי — הקים לעצמו חווה צנועה בגליל והיה מאושר. לבסוף הצטרפו השניים הראשונים אל החווה והקימו את השבט האידילי "חלום השלושה", בו נתממש חזון האושר האמיתי: "כמה מטהרת ומזככת העבודה את הנפש! הנה השגנו את הכוח הגדול, את ההשפעה העצומה שיש לעבודה על גופו של העובד ועל נפשו"².

גם בסיפורי ההיסטוריים שיקע ליבנה את ה"אני מאמין" הלאומי־אנושי שלו: גאולת הכלל, גאולת הפרט וגאולת הארץ חד הם — עם השלכות ברורות להווה: "אם תקום רשת גדולה של כפרים ובהם עובדי אדמה מישראל", אומרת אסתר, גיבורת ראשון סיפורי ההיסטוריים, 'מבבל לירושלים' (תרצ"ד), "ממילא תהא הארץ שלנו ובידינו!".

הטוב בסיפורי ההיסטוריים, וגם הידוע שבהם, הוא 'מעל החרבות' (תרצ"ח) — מגילת חורבנו ותקומתו של הכפר גיי־תאנים, שנפל בידי הרומאים: אחרי החורבן יוצאים ילדי הכפר מן המערה שהסתתרו בה ומתחילים להקים את ביתם מהריסותיו. כמשפחה אחת היו תחת הנהגתו הנבונה של חברם אבשלום, שייסד על חורבות הכפר קומונה קטנה של ילדים, באומרו: "כל שבכיתו נשאר מעט קמה, דבש, גרעיני חיטה, כלי חרש שלמים, מעט כגדים, מחרשה או כלי עבודה אחרים — מוסר אותם לכולנו, לקהיליית הילדים כולה. כל הרכוש יהיה מעתה לכל, כאילו משפחה אחת אנו. [...] ואם נעבוד ונאהב זה את זה ונעזור איש לאחיו, סופנו רואים טובה ונחמה". (עמ' 75).

2. ראה דיון נרחב על שני ספרים אלה (ואחרים) בספרו של גרשון ברגסון, "שלושה דורות בספרות הילדים העברית", עמ' 170—179.

כרובינזונים קטנים, המנותקים מן העולם העיוני המכתר אותם, חיו הילדים חיי שיתוף ואהוה, בנו ביתם ועבדו את אדמתם, וכעבור זמן יצאו כמה מערי הכפר לשחרר את הוריהם השבויים. סיפור דראמאטי רווי אידיאלים זה הלהיב, הרף פגמיו, שני דורות של קוראים צעירים, ואף היה לסרט העברי המדבר הראשון (המהדורות הראשונות של הספר איירו בתצלומים מן הסרט). שילוב זה של עלילה דראמאטית, בה נבלע גורל הפרט בגורל האומה, עם הטפה לאידיאלים לאומיים-אנושיים, מצוי גם בסיפורו ההיסטוריים הבאים של ליבנה: 'נחמיה' (תש"ט), 'דויד ויהונתן' (תשי"ד), 'אייר הגלעדי' (תשי"ז), 'הקנאים לדרור' (תשכ"ו), המספר על מרד בר-כוכבא ועוד. במרבית סיפוריו מקלקלת המגמתיות המוטעמת והלהט הפאתטי — נוסח: "לפתע חשתי שאני בן העם הזה. גורלו — גורלי! עמדי וקראתי: הקץ לשיעבוד! דרור וחרות לעמי!" ('הקנאים לדרור') — כל חלקה טובה. אבל הנושאים ההרואיים והעלילות המרתקות מתחים במשהו על מגרעות אלה, בהעניקם לקוראים הצעירים שעות של הנאה ספוגה גאוה לאומית.

אך לא רק העבר מקרין אסוציאציות אל ההווה; גם מן העתיד הפנטאסטי העביר המספר חוטים מקשרים אל חיינו שלנו. כך סיפר ברומאן האוטופי 'תבל בתחית' (תש"ו) על בני כדור-הארץ, המגיעים אל כוכב מאדים ומנסים לבנות בו חברה חדשה. אלא שמאדים, אליבא דליבנה, הוא מעין כבואה של עולמנו שלנו; גם בין שוכניו מצוי עם-אדוני, שגורש ממולדתו ונהפך למיעוט נרדף, השומר על מסורת אבותיו. ולאחר שבאה גאולה לתושבי מאדים, הכתירו לעצמם נשיא "ישראלי"... כאן נחשפה דלותו הדמיונית של המספר, שכוחו לא עמד לו לארוג פאראפראזה של ההווה באמצעות סיפור אוטופי, והקורא שציפה למצוא בסיפור מבטח זה בשורה חדשה, או רעיונות מקוריים, יצא מאוכזב.

נראה שליבנה הכיר לבסוף בחולשתו זו, ובספרו המדעיי-הבדיוני הבא, 'הנשר הגדול' (תשכ"ה), ויתר על המסר הרעיוני והעניק הפעם לצעירי הקוראים סיפור-עלילה פשוט, הנקי כמעט מהטפה מגמתית ועיקרו הרפתקה לשם הרפתקה: מעשה בבן-מושב קטן, שהשתוקק "לעוף כנשר בשמים" וזוכה לממש את חלומו תודות לאחיו הטייס, אשר התקין לו כלי-טיס דמוי נשר. ה'נשר' הגדול וטייסו הקטן עוברים יחד הרפתקאות בשמי הארץ ומבצעים מעשים של חסד ואומץ-לב: הם מסייעים לילד אובד לשוב לביתו, עולים על עקבותיהם של גנבים, מביאים תשורות לילדים נזקקים ועוד. כל אלה מסופרים בתערובת של תמימות וחקן פשטני, אך גם כאן לא השכיל המספר לנצל את מלוא האפשרויות הגלומות בנושא המלהיב, וקורא שציפה למצוא בספר הרפתקה יוצאת דופן ולהמריא עם ה'נשר' על כנפי הדמיון הכלי-יכול לא יבוא גם הפעם על סיפוקו המלא.

מוצלחים יותר הם שלושת סיפורי הפנטאסיה, שבהם הביא ליבנה את קוראיו הקטנים אל ממלכת הגמדים הדמיונית. הספר הראשון ב'טרילוגיה', 'מסעי זיוי הגמד' (תש"ב), מספר — ככתוב בכותרת-המשנה — את "פרשת הרפתקאותיו ונסיונותיו בים וביבשה, הנפלאות והנצורות שראה זיוי הגמד בארץ האנשים הגדולים ודברי התורה והחכמה שהביא משם לאי-מולדתו"; בספרו השני, 'גד והגמד' (תש"ז), טווה עלילה הפוכה וסיפר על מסעו של בן-מושב קטן אל ארץ-הגמדים הקסומה; ואילו הספר השלישי, 'הגמדים האדומים' (תש"ד), הוא סיפור מסעו של בן שבט הגמדים השחומים, שיצא למצוא את הגמדים האדומים, השוכנים — כפי ששמע — באי נידח בלב ים. בעולמות פנטאסטיים אלה קרא המספר דרור לדמיונו ובנה עלילות דינאמיות,

שרירותיות פה ושם, שאינן מושתתות על אדני ההגיון הצרוף. הגמד זיוי נחלץ משביו תודות לסגולתו ללבוש צורה ולפשוט צורה; הגמד־התייר ניני ממריא ונוחת במטוסו האישי המשוכלל בלא בעיות רבות. גם בעולם הגמדים יש מאבקים בין טובים ורשעים, אבל יש שם גם מנהגים מוזרים, שקשה להבין מה טעם בחר הסופר לספר עליהם, אלא אם כן ביקש להצחיק באמצעותם את קוראיו הקטנים:

נביא השבט הצמוד אפו לאפו של ניני ושיפשוף אותו אחת־עשרה פעם. אחריכך הסתובב אחורה ושיפשוף את הישבן שלו בישבן של ניני שבע־עשרה פעם. שוב הסתובב פנים אל פנים עם ניני והוציא לשונו עשרים ואחת פעם. [...] זה היה טקס נהוג באי הגמדים לכריתת כרית־אהבה.

אבל לא הכל זר ומוזר בארץ הגמדים. בדומה לחלוצים העברים, הגואלים את מולדתם, ובדומה ליושבי מאדים הבונים חברה חדשה על כוכבם, כן גם "בכל הארץ החדשה שלהם [של הגמדים] הולכים ונוצרים חיים חדשים". הנה כי כן, גם כשישב לספר אגדות קסומות לבני הגיל הרך, לא זנח ליבנה את ייעודו, "להבליט את הערכים המחנכים בסיפור"; כמו ביקש לומר לקוראיו הקטנים: קחו דוגמה ומופת מן הגמדים; גם אם אתם קטנים עדיין כמותם, תוכלו — אם רק תרצו — להשליט את הצדק בעולמכם.

חרף בינוניותם של רבים מסיפוריו, שמורה לצבי ליבנה זכות־ראשונים בספרות־הילדים הארץ־ישראלית. הוא סיפק לקוראים הצעירים את סיפורי ההווי הראשונים; והוא היה מיוצרי הוֹאֵנר ההיסטורי בספרות הנוער שלגו. שני דורות נתחנכו על ספריו וספגו מתוכם חוויות עם ערכי אנוש וערכי לאום.

מכרמנו ... המשך מעמוד 26

בכללותה. ובכן, שלמה בן אליהו, מנהל האגף לתוכניות לימודים במשרד החינוך והתרבות, ניסח עקרונות אלו ברשימתו "תיאור מעוות" ("דיעות אחרונות") [תרבות, ספרות, אמנות], י"ג באלול תשמ"ה — (30.8.85), כדלהלן: 1. "החינוך משלב צרכים הנובעים מן החברה עם אלה הנובעים מן היחיד; 2. החינוך מבוסס על הנחלת מורשת העבר, הכשרה ליכולת תיפקוד במציאות ההווה והכנה להתפתחות העתיד; 3. בתוכני החינוך מצויים תכנים משותפים לכלל אזרחי המדינה, שנועדו לשמור על המאחד והמשותף. בצידם יש גם תכנים המותאמים לצרכים של קבוצות־משנה באוכלוסייה, על־פי רקע תרבותי וצרכים מקומיים וקהילתיים שונים; ויש גם תכנים והנגזרים מצרכיו ומנטיותיו של הלומד היחיד". הנה כן־כן, לנוכח התוצר המוגמר, שהוגש זה עתה למערכת החינוך, נראה שהיבטים אלו אכן עמדו לנגד עיניהם של גרשון ברגסון וחבריו לצוות ההכנה, בבואם לערוך את הלקט החדש. תעמוד להם אפוא זכותם, ויבואו כולם על הברכה.

אספקטים נבחרים ביצירתו של לבנה*

מאת גרשון ברגסון

שתי אידיאות מרכזיות ביצירותיו של ליברמן. האחת — לאומית. בראש וראשונה הוא יהודי בעל הגשות לאומיים חזקים וניכר רצונו לחזק את הרגש הזה בקרב קוראיו. לאומיותו של ליברמן אינה רעיון, כמיהה, שאיפה ערטילאית. זוהי לאומיות של מעשה, של בניה, סלילה וחרیשה. והאידיאה השניה היא חינוך לכפר, השתרשות במולדת, רומנטיקה של שיבה לחיק האדמה.

נימה זאת עוברת כחוט השני בכל יצירותיו. היא בולטת בסיפוריו לנוער, אך אינה חסרה גם בספריו לילדים בגיל הרך.

הכל משתתפים בבניה הקונסטרוקטיבית. פוטי — גיבורו של לבנה, המסמל את דור הפעוטים, לוקח חבל בהקמת אחד מישובי חומה-זמגדל. הילדים מקימים בכוחות עצמם ישוב על גבעת-הסלעים. כל הדרכים מובילות לכפר. אף מי שניסה לעזבו חוזר אליו. שמעון ולוי הם בניה של משפחת איכרים אשר עזבה את יבניה והלכה לחיפה. הבנים אינם משלימים עם העובדה, מרגישים לא-טוב בעיר. געגועיהם לכפר עזים, נפשם יוצאת לחריש, לירק, לאויר. הם חוזרים בהסתר געגועיהם לכפר עזים, נפשם יוצאת לחריש, לירק, לאויר. הם חוזרים בהסתר שרשיות יש כאן. ילדי ישראל היכו שרשים עמוקים במולדתם ומתהלכים בה בבטחה. מהו הביטוי להרגשת-הבטחון — טיולים ונדודים. על כן מוציא לבנה את גיבוריו לטיולים, וכמובן — כסופר לילדים, היודע ספרות-ילדים מהי — מביא לפני הקורא ספר הרפתקאות בדמותו של "עודד הנווד".

בשאיפותיו להחדיר את רעיון השיבה למולדת ולטבע מגייס ליברמן לעזרה גם את עולם האגדה.

מעשה במלך ושניים בנים לו — אמנון וגדעון. האחד זורע גרעין חיטה והשני

* קטעים מתוך הפרק צבי לבנה בספר "שלושה דורות בספרות הילדים", ג. ברגסון, "יסוד", עמ' 170—180.

1. "ילדי העמק", קרית-ספר תש"ה.
2. "עודד הנווד", הוצאת קרית-ספר.

מקבל יהלומים ומתעשר. העם בוחר באמנון, האיכר הפשוט, אוהב-העבודה. ליברמן אינו מרפה מהטפה לפשטות, לעבודת-שדה וחיי כפר, בניגוד לחיי מותרות בעיר. לא רק באגדה כך, גם במציאות, ולא בימינו — אלא גם בעבר הרחוק. כזה הוא "חלום השלושה"³, "יומן" רומנטי על שלושה גיבורים, אשר עברו כל אחד דרך ארוכה ובסופו של דבר נפגשו שוב תודות לחנניה הישר, העקבי, הצמוד לרעיונו. הסיפור סנטימנטלי, מבנהו המחושב היטב אינו משכנע, לא אורגאני, והרושם הברור הוא, כי כל העלילה בנויה כדי להוכיח צדקת הרעיונות. הדברים מובעים בפאתוס ומצלצלים כאילו נאמרו בתקופת העליה השניה:

"... והיא מלאת שמחה על שזכתה לחיות חיים טהורים, הרחק מחיי הסבל והעושר, העבדות והשררה אשר בעיר הגדולה".
(מו).

המוטיב של הפיכת בת אצילים לעובדת אדמה, כפי שמופיע ב"חלום השלושה" חוזר ונשנה ברומן ההיסטורי ב"מבבל לירושלים"⁴.

הרומן בנוי כדוגמת הטראגדיות היווניות. הכל מסביב יודעים את האמת ורק הגיבור עצמו אינו יודע: לא ברוריה, לא עובדיה, לא אסתר במעשה שבו היא חופרת את קברה ובסופו גורמת למותה שלה.

בספר דפוסים קבועים לתיאורים. העושר מתואר על-ידי ארמון, חדרים רבים, שפחות, סדיני-משי, בגדים ותמרוקים, חוסר-מעש.

הניגוד לעיר הומיה ושטופת-תענוגות הוא כפר שקט מלא שדות-חיטה וירק. כמו ב"חלום השלושה" כן גם פה יש השלכה של ההווה על העבר. לפעמים יש הרושם, כי אנו עומדים בתקופת הבילויים.

נאמן לתפיסת עולמו כותב ליברמן סדרה של סיפורים הספוגים רוח של הטפה לעליה ולהתיישבות.

לספרות מגמתית זאת שייך הסיפור "גאולת הקרקע". בנה של משפחה כפרית עולה לא"י ואחריו עולה המשפחה כולה. כולם סובלים מקדחת וקשיים אחרים עומדים להם בדרכם. אך פעולתה המבורכת של קק"ל מצילתם.

לסדרה זאת שייך הגיבור דן⁵, שסיפור חייו ותחילתו בגולה, בימי הפרעות של הפורעים באוקראינה בתחילת המאה, וסופו בא"י. בגולה סבל רדיפות ועינויים, הארץ היא הגואלת. לפי פיתוח העלילה ולפי לשון הסיפור מתקבל הרושם שהננו נמצאים בתקופת ההשכלה. (ר' למשל תשובתו של דן הגיבור לדבורה, עמ' 117).

הגיבורים האהודים הם אידיאל מוחלט, טהרה יש בהם, פאתוס בלתי-טבעי בדיבור, ולהט בהתנהגות, אולם העלילה המתפתחת לפי מתכונת דראמאטית, תמשוך את לב הקורא הצעיר. הדמויות הנפגשות אינו יודעות באיזו מידה גורלן משותף, ועל-ידי כך נוצר מתח, המביא לידי סקרנות.

3. "חלום השלושה", נכתב בנהלל בתרצ"ו, הוצאה נוספת "קריית-ספר" 1951.

4. "מבבל לירושלים", סיפור היסטורי, הוצ' נ. טברסקי, תש"ז (1947).

5. "הרפתקאותיו של דן", שטיבל, ת"א תרצ"ג.

הסופר אינו מסתפק בהבאת הרעיון המרכזי — גאולה ותחייה. הוא רוצה אגב הרצאת הדברים לפתור גם בעיה סוציאלית ולכן משניא את הבן על הוריו, מבלי שידע שהוא בנם, כמובן, ורק לבסוף מתגלה האמת והכל בא על מקומו בשלום. לסוג זה של סיפורים, אשר בהם מתוארים גיבורינו בגולה ובארץ זה מול זה, הרע המוחלט מול הטוב השלם, שייך הספר "נפגשו במולדת"⁶.

מבחינת המבנה — יש פה נסיון לשינוי, למעבר לכתיבה מודרנית. לבנה מתחיל מן ההווה וחוזר לעבר, אשר בו בעצם מתחיל הסיפור. ההתוודעות לפרטים היא הדרגתית. אנו שומעים על נחמיה ומשקו. בפרק השני מוזעת לנו תחילתו של נחמיה זה ומקבלים אינפורמציה כללית על המצב שלאחר המלחמה, ובפרק השני-לישי — תיאור מפורט של הפרטים הידועים לנו מכבר.

"נפגשו במולדת" הוא הטוב בסיפורים של ליברמן על נושא זה. יש בו בסיפור קטעים דראמאטיים, תוך שמירה על האמת של תקופת הרתי-אסונות ותלאות לעם היהודי.

לקבוצת סיפוריו "פה ושם" שייך הסיפור "חנה ושבעת בניה"⁷. אין כל קשר בין סיפור זה ובין הסיפור ההיסטורי הידוע בשם זה. הדמיון הוא רק בשם ובעובדה שגם לחנה של ליבנה שבעה בנים. ודאי רצה הסופר על-ידי השם הזהה לתת אנאלוגיה לחנה הידועה. אלא שבניה של חנה זאת חיים. כולם בארץ, כולם אידי-אליסטים, נמצאים בשורה הראשונה של החזית, בקיבוצים, בדרום. יש חן מסויים בתיאור המוודע אותנו אל בניה, הנוסעים כל אחד לחיפה כדי לקבל את האם. אלא שגם פה יש הפרזה. בעצם נועד הסיפור לנער המתבגר, אף-על-פי-כן אין הסופר מרגיש באיזו מידה והתמימות מלווה אותו גם כאשר הוא בא לכתוב לגיל גבוה יותר.

כדי לא לחטוא לאמת מן הדין לציין, כי תחום נוסף בחיי הארץ נראה בעיניו של ליבנה חשוב כחקלאות והוא — כיבוש הים. לנושא זה מקדיש הסופר את דן הספן בספר "ילדי העמק" שכבר הוזכר. בסיפורו הוא נותן ביטוי למאווים לספנות עברית. הילדים מכינים צי בשם "ציון", המפקד הוא דן. שמות הספינות כשמות המנהיגים הידועים להם: הרצל, נורדוי, ביאליק, וייצמן, אוסישקין. ושמות הסי-רות: "החלוץ", "השומר", "עמק החולה". הקטנים הצליחו לחפור בריכה ולהשיט צי. צא ולמד אם הקטנים כך — הגדולים לא-כל-שכן. הילדים מפליגים בדמיונם: ימים, נמלים, ספינות, ספנים יהודים, ים, ים, וכעבור 15 שנה התגשם החלום — הצי היהודי קם והיה.

הנושא עצמו היה בשעתו חדש בספרות-הילדים. בשירה נושא הים מופיע, בסיפור — פחות. נגע בו פיכמן, אלא שלא עמד לו כוחו של ליבנה להגיש את הנושא בכשרון. (ראה "ארבעים מלחים", הוצאת "אלף" תשי"ב) ועומד הוא בשתי

6. "נפגשו במולדת", יזרעאל, ת"א.

7. "חנה ושבעת בניה", 1958.

רגליו על הקרקע ואינו נתון בעולם הדמיון. אלא מאי, סופר־ילדים כך נראה לו, אינו יכול שלא להזקק לעולם דמיוני, והסופר מביא שורה של סיפורים דמיוניים מעולם הגמדים; ; מחפש את היהודים האדומים על הסמבטיון, על פני יערות־עד, או פונה לסיפור אוטופי "תבל בתחייתה" ומספר על בני כדור הארץ שמגיעים לכוכב אחר.

לכאורה לבנה הוא סופר מעוגן בריאליזם, וגם אידיאליסטי, אך העולם הדמיוני של ליבנה אינו שונה מעולמנו אנו. יכולתו הדמיונית של ליבנה מוגבלת. מה שהובא הוא העתק המעשים והאידיאות שלנו, פארפראזה של תקופתנו בתוספת נסיון להלבישה לבוש דמיוני. ואם רצה ליבנה לבטא את מהפכת חיינו בסיפור דמיוני — לא הוסיף ולא כלום.

סיפוריו ההיסטוריים של ליבנה משלימים את מעגל יצירתו הפוריה. סיפוריו ההיסטוריים של ליבנה חובקים תקופות הבות: תקופת השופטים, המלוכה, גלות־בבל ושיבת־ציון.

"מעל החרבות"⁸ הוא השני בין ספריו ההיסטוריים*. הספר על תקופת אגריפס מקיף את מלחמת רומא וירושלים. תחילתו — הקרבה מלאת פאתוס על מלחמת דויד וגלית. הקדמה כזאת אפשר היה להציב בכל ספר אחר על כל תקופה אחרת. רומא כובשת ויהודה מורדת. הגיבורים עזי־הנפש נופלים אבל הגבורה עוברת בירושה מאב לבנו, ושוב מבנים לבני־בנים. הגיבורים החדשים — ילדים. השלכה מן ההווה יש. הננו קוראים על כפר־ילדים דומה לזה שקלט בימינו את יתומי אוקראינה. יש בכפר שלטון עצמי, הילדים לומדים, עובדים, בונים ומכירים במנהיגות של אבשלום.

בספר מתוארות פעולות נועזות. פעולות ריגול משוכללות ומתוכססות. כגון פדיון שבויים תחת מסווה של קניית שפחות. הפגם בספר — היקפו. ליבנה קיפל בו תקופות ואירועים, שכל אחד מהם לעצמו הוא חומר לספר היסטורי. הסוף הטוב ספוג טראגיות. זהו אחד הקווים האופייניים לליבנה, שבולט גם בספריו האחרים. נחמיה הוא הסיפור ההיסטורי השלישי של ליברמן. גם לספר זה הקדמה שאפשר היה בלעדיה. אבל לפחות היא מתייחסת במישרין לתקופה הנדונה. זוהי סקירה כללית על המצב: נישואי־תערובת, נשק, יד קשה של העשירים. בפרקים הבאים כל אלה יפורטו ויתוארו על־ידי אנשים פועלים. על כן הסיפור עצמו מתחיל בפרק השני.

(המשך בעמוד 42)

8. "גד והגמד", הוצ' ניומן תש"ז, ציורים: ב. גבירץ.

9. תבל בתחייתה, עמיחי 1955.

10. "מעל החרבות", הוצ' "מצפה", ת"א 1938.

11. נחמיה, הוצ' "עם עובד", ת"א תש"מ.

* ר' לעיל, "מבבל לירושלים", עמ' 35.

חווית הקריאה

להתחיל בגיל מבוגר

מאת אסתר טרסי

הפעם אנו מביאים לא חוויה ראשונית כזכרון ילדות, כפי שאנו רגילים במדור זה, אלא עדות לחווית קריאה של אדם מוגבל בהשכלתו, שידע אמנם קרוא וכתוב, אבל רק בגיל 20 מגיע לקריאת ספרים ממש, תוך התעוררות רוחנית עצומה, שבאה לו בעקבות אהבה וכניסתו לעולם של אנשים תרבותיים. האיש, ספן צעיר, ממשפחת עניים פרימיטיביים, מציל מטביעה אדם ממעמד גבוה, וזה, לאות הכרת תודה מכניס את מצילו לבית הוריו.

הספן מתאהב באחותו של הניצול, עומד על השוני התהומי בינו לבינה, ומחליט ללמוד לקרוא, להתקדם ולהשתוות לבני המשפחה ברמתם התרבותית, מסתבר שטמונים בו כוחות אינטלקטואליים והוא גם בעל כשרונות ספרותיים מובהקים. מי שזוכר הספרים המרתקים ביותר, שנקראו במחצית הראשונה של המאה שלנו, ודאי מזהה כבר שהכוונה למרטין עדן, גיבורו של דז'ק לונדון (עברית: יעקב קופליביץ).

"הספרים המרובים שקרא פעלו רק לחדר את חוסר מנוחת-נפשו, כל עמוד ועמוד שבכל ספר היה כמין חרק קטן, שדרכו הביט לתוך מלכות החכמה. רעבוננו היה ניזון ממה שקרא, והיה הולך וגדל, נוסף לזה, לא ידע מהיכן להתחיל, וסבל בלי-חשק מחוסר הכנה. הוא ידע את העניינים השכיחים ביותר שהיו נזכרים בספרים ומובאים כדבר הנודע מן הסתם לכל הקורא, כפי שיכול היה לראות ברור. ואותו דבר עצמו נכון היה גם לגבי השירה שקרא, ואשר מסכה בו רות עועים מרב תענוג-נפש. (עמ' 41).

כך בשלבים הראשונים של שאיפתו להשיג את "היופי, ההשכלה ואהבה". אבל כשאמנם והשיג את מטרתו הסיק מסקנות מפתיעות. באחד הפרקים המרובים, המוקדשים לתיאור מלחמתו להשיג השכלה, ישנה פיסקה מעניינת, יתכן הרת מסקנות, בשבילנו המחנכים העוקבים אחרי קריאתו של הקורא הצעיר. וזה לשונה:

... ושכלו הרענן, שבמשך עשרים שנותיו עדיין לא הובא בעול, ועכשיו פעל בכח התשוקה שגמלה בו, היה תופס ומחזיק את אשר קרא מתוך בגרות שאינה מצויה בשכלו של תלמיד".

הפיסקה מלמדת שחומר קריאה הנבחר ע"י מורים ומומלץ בפני התלמידים לפעמים אינו תואם את נסיונם בחיים ורמות האינטרס הרוחני שלהם, לכן חייבים אנחנו להקדיש לבחירה מחשבה מעמיקה, לפני מתן המלצה על ספר לקורא הצעיר.

אשנב לעולם מתפורר

מאת לאה חובב

משפחה. בעיית הפשיעה והסמים, ש- פשתה כנגד בחברה הישראלית מאז מל- חמת ששת הימים, לא תוארה עד כה הרבה בספרות הילדים העברית. נראה, שהסופרים לא עמדו על חומרתה, ולא ראו צורך להתמודד עם נושא זה או לעוררו ביצירות ספרותיות לנוער. אף בספר "כובע חדש" אין תיאורים נרחבים של עולם הסמים, אלא הצצה ורמיזות בלבד. עם זאת, אף שבעיה זו אינה עומ- דת במרכזו של הספר, היא מטילה את צילה על הגיבורים ויוצרת מועקה גם בקורא במשך כל קריאת הספר.

ספרה של נירה הראל, "כובע חדש", מצייר את החברה המודרנית-החילונית בצבעים ריאליסטיים, ומתאר אותה כמות שהיא. המחברת קורעת אשנב לחיי משפחה ממוצעת ורגילה, הדרה באחת משכונות העיר, ומפגישה באמי- צעות את הקורא עם בעיות החיים של האדם באשר הוא אדם כל הימים, ועם הבעיות של החברה המודרנית.

מכתבתה הריאליסטית של נירה הר- אל מסתבר, שהיא סבורה כי תפקידה של ספרות הילדים והנוער להתמודד עם המציאות ולתאר את בעיותיה, ק- שות ומרות ככל שתהיינה, ולא להסתירן או להתעלם מהן. בכך היא מצטרפת לסופרי ילדים אחרים בעלי גישה דומה, אשר כתבו על בעיות דומות, כגון הגי- רושין במשפחה, או מוות של קרובי

3. כגון: אורי אורלב, "חית החושך", ענ עובד, תשל"ז. מרים ילך-שטקליס, "הצחוק הרא- שון", שקר, עקד, 1968. יהונתן גפן, "כשכבא אבהם מת בסתו", הנוכבים הם הילדים של הירח, דביר, 1974 ועוד.

4. ספרה של דבורה ברגמן, "רצח בעין כנרת", (דביר-קרני 1983), הוא מעין בלש, על עולם המבוגרים, ואינו מתאים לילדים. הסבך הבלשי אינו מתאר את עולם הפשע במציאות היומיומית, אלא בא לפתור תעלומת רצח בלבד.

1. נירה הראל, "כובע חדש", עם עובד, 1985, ציורים: אבנר כץ, 111 עמ'.

2. כגון: קלירי בורלי, "מר הנשו היקר", עם עובד, 1984. ר. א. גארדנר, "כאשר אבא ואמא מתגרשים", סדן 1977. עודד בורלא, "הזברה זברוני", בתוך הבחוף, עם עובד, 1978 ועוד.

העלילה שבספר באנאלית; אין בה שום מאורע יוצא דופן. מתוארים כאן אירועי משפחה בת ארבע נפשות, הורים ושני בנים, בקיץ אחד בישראל. האם, מורה, מטפלת באביה הזקן והחולה, המאושפז בבית החולים. האב, שעיסוקו אינו מוגדר, מביא לביתו לביקור את אביו הזקן, האלמן. הבן הגדול, עופר, הוא "זרוק", לבוש כ"היפי", נעדר מן הבית ללא הסבר, עד שהמשטרה מחד פשת סמים בחדרו. ואילו הבן הצעיר, נועם, הגיבור המרכזי המתבונן בכל המתרחש סביבו, מנסה להכריז "חברות" עם בת כיתתו מיכל. מחלת הסב, זאב, מהווה, מסגרת לסיפור: מן הפיסקה הראשונה אנו מתוודעים למחלתו, ואילו העלילה מסתיימת עם מותו, הלוויתו והאזכרות על קברו. בסיפור משתלבות דמויות נוספות, כגון סבתא רחל, שהתגרשה מסבא זאב, והיא באה מאמריקה לבקרו, ועוד.

אם כן, מהי תרומתו של הספר ובמה מתבטא ייחודו? ניתן לסכם זאת בקצרה: המפגש בין הילדות לבין בעיות עולם המבוגרים, כשהן ניתנות מנקודת התצפית של הילד.

שלוש הן הבעיות המרכזיות שמעלה המחברת בספר, ושלושתן מצויירות כאן כתופעות הגורמות להתפוררות התא המשפחתי: הזקנה, הגירושין והמוות. כדי להעצים את הבעיות ולציירן מצדדים שונים, נוקטת המחברת באמצעי ההכרחי והריבוי: שני סבים זקנים, שני מקרי מוות (סבא זאב בהווה, וסבתא הניה בעבר), ושלושה מקרי גירושין. **הזקנה** לובשת צורות שונות: מחלה אנושה אצל האחד, בלבול ושכחה,

אלמנות ובדידות אצל השני. ואילו השלישית, סבתא רחל, היא זקנה עלובה וחביבה, עירנית ומלאת חיים. הזקנה מתוארת גם מנקודת התצפית של הצעירים ביחסם אל הזקנים: הנכד, נועם, אוהב את סבו החולה, אך מחכה שהסב האחר יחזור לביתו ויפנה את חדרו הגדול. אמו, המסורה לאביה החולה, מתגלית ככלה קשוחה כלפי חמיה, וגורמת לסילוקו מביתה. בכך גוזרת עליו בדידות בביתו בירושלים. כנגד זה, הדיקור בבית הסב בירושלים, מציג אותנו באור אחר, חיובי ואוהד. יש בתמונות מוגזנות אלה ראייה נאמנה ויחסית לזקנה במצביה השונים.

המוות מצויר בספר זה כתופעה טבעית, כדרכם של כל באי עולם, בבחינת "דור הולך ודור בא... ואין כל חדש תחת השמש" (קוהלת, א). המוות אינו טראגי. הוא מרוכך בעצם היותו תוצאת מחלה של זקנים. לא הילד הקטן הוא המתיעתם תם אלא הדור הבוגר. בכך שונה ההתייחסות כלפיו ואינה דומה למקרה של מות האב במלחמה, או מותה של אם צעירה המשאירה אתריה ילדים רכים.

5. **כגון הספרים** "אבא של אפרת", נירה קרן, ספרית פועלים, 1971. "לרותם ולדקלה היה אבא", לוטה רמות, ספרית פועלים, 1976. וראה הערה מס' 3, "חית החושך" וה"צחוק הראשון". ראה השיר "יוחאי" לתרצה אתר, **מלחמה זה דבר בוכה**, הקיבוץ המאוחד, 1976, ועוד.
6. כגון יונתן גפן, "שיר עצוב", **שירים שנת אוהבת במיוחד**, דביר, 1969. "יש לי סוד", בתוך **יש לי סוד**, מרים ילך-שטקליס, דביר.

למאורע בלתי נמנע זה. ריבוי מקרי הגירושין בספר מדגיש את התפוררות התא המשפחתי. הקשת היא רב-גונית, וכל מקרה שונה מרעהו. אף כאן מרוככת התופעה בעצם היותה רחוקה מן הגיבור: לא הוריו הם ה־מתגרשים אלא סבו וסבתו, או הוריה של חברתו, מיכל. הגירושין אינם מוצגים כטראגיים, ולא כמצב סופי וני־תוק מוחלט, אלא כעין "חברות". ביקור רה של סבתא רחל אצל בעלה לשעבר השוכב על ערש דווי, ויחסה החם למש־פחה, מרככים את הפירוד ויוצרים הר־גשת המשכיות למרות הריחוק והניתוק. המחברת מציגה בפני הקורא פן אחר של חיי החברה והמשפחה הקרועים, שעל הילד ללמוד לקבלם ולהשלים עמ־הם בלית ברירה.

הבעיה הנוספת, הפשע והסמים, מוצגת בספרנו באמצעות האח הבכור, ער־פר. הופעתו בבית יוצרת מתיחות בינו לבין הוריו, ששיאה מתבטא בבכיו של האב (עמ' 65). העימות בין הדורות קשה. סמכות האב מתפוררת, והבן פורק עול. המחברת מעלימה מן האח הצעיר את הפרטים, ויוצרת בכך מסתורין סביב הבכור, ומעלה את המתח בקורא, שעד סוף הספר אינו יודע אל נכון אם עופר נתון לסחיטה או מתדרדר לפשע עצמו. אף כאן לא הוצגה טראגדיה, אלא רמ־זים ושרטוטים של הבעיה, מבלי להע־מידה על מלוא חומרתה.

בציור דמותו של הגיבור המרכזי, נו־עם, נכשלה, לדעתי, המחברת. דמות זו אינה מגובשת ואינה יוצרת אמינות. בן כמה הוא? דבר זה אינו מתברר ואף מתואר בסתירות פנימיות. הוא "מתא־

עם זאת, טעות היא לחשוב שהמוות אינו מזעזע ואינו מעורר התנגדות. תגור־בת הנכד הצעיר היא כואבת אך ילד־תית: "אני לא רוצה למות לעולם" (עמ' 109). בתשובה ששמה המחברת בפיו של הסב האחר, ראובן, היא באה ללמד את הילד ואת הקוראים, שזוהי תופעה שיש להשלים עמה: "גם אני לא רוצה למות; אף אחד לא רוצה. אבל יש ברירה?" (שם). הכפילות בהר־פעת המוות, איזכור מות סבתו השניה, מדגישים אף הם את טבעיות התופעה. ההתנגדות למוות, מעלה את ההשוואה לספרו של מישקה מוולס, 'אני וסבתה הבאה בימים', שבו מנסה הנכדה האר־הבת את סבתה למנוע ולעכב את מותה. אף בספרנו מודגשים היחסים של סב ונכד. אך שלא כבספר הנזכר, אין הנכד מנסה לעכב את מותו של הסב, אלא מביע את התנגדותו האנוכית־ה־קיומית למוות כמפגע כלל־אנושי וכסכנה אישית לעצמו: "אני לא רוצה למות לעולם". ובכך טמון ההבדל המהותי שבין שני הספרים.

ההיתקלות במוות בספר זה לובשת במקצת אופי דיאקטי. נועם נתקל במ־וות לראשונה. הוא אינו יודע דבר לא על מנהגי הקבורה, ולא על ההלוויה וה"שבעה" שלאחר מכן. על כן ראתה המחברת לנכון לפרט ולהאריך בתיאור רים המתלווים למאורע כזה במשפחה, ובכך להכין גם את הקוראים הצעירים

עודד בורלא, "הנמר הקטן", בתוך הבחוף, עם עובד 1978, ועוד.

7. מישקה מוולס, "אני וסבתה הבאה בימים, דביר, תשל"ד.

(עמ' 93). נוצר פער בלתי סביר בעיצוב
הזמנות.

עם זאת, נקרא הספר בעניין רב, ול-
עיתים אף במתח. העלילה היומיומית
המורכבת מפרטים מוכרים וידועים לכ-
אורה, נעה וזורמת קדימה עם מירקם
התסבוכת ושילוב מאורע במאורע. היעל-
מות הסב, היעלמות עופר וחיפוש המש-
טה, תקיפת נועם על ידי שלמה סוחר
הסמים ומותו של הסב — יוצרים נקו-
דות מתח.

ספר זה יצטרף לתיאורי המציאות
העכשווית ויפתח בפני הנוער אשנב לעו-
לם הזקנה, ולתא המשפחתי הנהרס
בכורח נסיבות שונות.

הב" במיכל ומציע לה "חברות". תיאורי
האהבה אינם משכנעים. אך לפי זה עליו
להיות כבן שתיס-עשרה שלוש-עשרה.
ההתנגדות למוות מעלה את ההשוו-
אה לספרו של מישקה מיילס, "אני וסב"
תה הבאה בימים", שבו מנסה הנכדה
ואילו הילד המתואר בספר הוא תינוקי
וילדותי ההבה יותר. כגון בדבריו אל
סבו בבית החולים: "ציירתי לך ציור,
אבל אין פה מקום לתלות... אני יכול
לצייר יותר יפה. זה לא הצליח לי" (עמ'
15). אלו דברים של ילד בן שבע-שמונה
לכל היותר! אף המנחמים הבאים אחר
ההלוויה מתייחסים אליו כאל ילד קטן:
"בן כמה אתה? אילו ציונים קיבלת?"

אספקטים נבחרים (המשך מעמוד 37)

יש בספר תמונות משכנעות ויש משכנעות פחות. אהבה ממבט ראשון סבירה
פעם אחת, אבל אם האהבות מסוג זה מרובות — אין הדבר מעורר אימון (אהבת
צלה אל בן נבו, אהבת נעמה אל שפטיה). האהבה כוחה עז. אין עומד בפניה, לא
הבדלי-מעמד ולא ההכרה שיש אסון מבחינה לאומית בנישואי תערובת.
ליבנה כתב בהווה למען המחר, על-יכן נוטים דבריו, המלווים את המעשה היוס-
יומי, יותר לפובליציסטיקה ולא לספרות. ואכן, רבים מסיפוריו כבר איבדו מקסמם
ומחינם, זורות שניים, לפחות, של ילדי ישראל בגולה ובארץ, גדלו על ברכי סיפוריו
של ליבנה. אלה שבגולה ספגו ריח המולדת, ואלה שבערי המולדת — ספגו ריח
הכפר. ילדי הכפר התחזקו על-ידי סיפוריו בדרכם וכולם יחד התחזקו בגאוותם
הלאומית.

לתת, לאהוב ולצחוק

בשיריה של רחל שילוני

מאת צלה רון

עם צאת ספרה השלישי של רחל שילוני, בתחום שירתה לילדים, ברצוני להתייחס גם לספריה הקודמים ולעמוד על אופיים המיוחד של השלושה. רוב שיריה של רחל שילוני, נותנים ביטוי לרגשות חיוביים של אהבה, שמחה ורצון לתת. הם חושפים יופי פנימי ומלא תום, מתוכו משתקפת אישיותה הקורנת והאופטימית של המושוררת.

על-אף העולם היפה, האופטימי והטוב, הבא לביטוי בשירים אלו, אין הם שירים דידיקטטיים, אלא שירים תיאוריים וליריים כנים העשויים להעניק לקורא חוויית אמת.

בתקופה זו, שבה אנו עדים לביטויים של רגשות שליליים, שנאה וקנאה, תוקפנות וקנטרנות, וכשהבים מספרי הילדים נותנים ביטוי גם לרגשות של תסכול ואי-נחת מן המציאות ואפילו מבטאים ניכור וכיעור של החיים, הרי יש בשיריה של רחל שילוני, מעין משב רוח מרענן ומרנין. שיריה מתארים עולם מאושר הקורן בשלל צבעים, אין כמעט שיר שאין בו צבע.

בספרה הראשון: "רוצה לתת לך מתנה", מכניסה אותנו רחל, לאווירה המיוחדת של הרצון להעניק, לתת סתם כך, ללא סיבה וללא תמורה, פשוט מתוך אהבה והצורך להתייחס לזולת; לחבר, למשפחה ואפילו לבעל-החיים. בספרה השני: "איך צוחקת השמש?" מכניסה אותנו רחל, לאווירה של הצחוק,

-
1. רחל שילוני "למה עגול ולמה כחול"? הוצאת רשפים תשמ"ה.
 2. רחל שילוני, "רוצה לתת לך מתנה", הוצאת טרקלין תשמ"א.
 3. רחל שילוני, "איך השמש תוחקת"? הוצאת רשפים תשמ"ב.
 - ועל-כך ראה בספרה של מאירה כרמי לניאדו, "השקפת עולם והשתקפותו בספרות הילדים", הוצאת דביר תשמ"ד.

השמחה והשובבות, החום והאור המצויים ברוב שירתה, ומצביעה על אחד הנושאים האהובים עליה; **השמש החמה, הזוהרת והמחיייה**, בווריאציות צבעוניות ורבות. "האני השר" צוחק, ללא סיבה, פשוט, כי עוד מישהו צחק וטוב היה לו בצחוקו. ("צחקתי", ספר ב', עמ' 28). אפילו שיר "החורף" אינו קודר, ומעביר לקורא חויית שמחה בשלל צבעים. "...צוחקים ענני כסף בשמים / גולשים חיוכים מגגות אדומים / וכו' (ספר א', עמ' 10). אפילו ההיות לבד, אינו נתפס תמיד כבדד ואינו מעורר תחושת בדידות ונעזבות, להיפך. "לבד להיות אפילו טוב ומאוד..." (ספר א', עמ' 14). וכן "להיות ג'ינג'י", אין זה נורא כלל, הוא אינו יוצא דופן הנדחה ע"י החברה, להיפך, "הג'ינג'י של השכונה", הוא חזק וכל ילד במצוקה מחפש קרבתו. (ספר א', עמ' 48).

בספרה השלישי: "למה כחול ולמה עגול"? שהוא על שם השיר הראשון שבספר, בא לידי ביטוי ההתייחסות של הילד לעולם הפיזי הסובב אותו, ולהשפעת עולם זה על דמיונו ועל יצירתו. "הילד השר" בגוף ראשון, רוצה לבנות בית עגול וכחול, אך למה עגול ולמה כחול"? שאלה הנשאלת בכותרת מקבלת תשובה עקיפה בשיר עצמו. "עגולה היא השמש, עגול הירח, עגולים הכוכבים והשמים כחולים" ואז כל אלה יכולים לבקר בבית כזה, ולהתארח אצל הילד, הרוצה בקרבתם. ההתייחסות הקרובה והאינטימית של הילד אל הנוף הדומם, הצומח ובעל-החיים, בא לביטוי בכל שלושת ספריה. לדוגמה בשיר "על הגג האדום" בספרה הראשון, הילד רוצה לשבת על הגג לראות ולחוש, בכל חושינו. "לראות את השמים הגבוהים בצבע כחול / כשמש לוטפת מזהיבה את הכול / ובאפי ובתוכי ריח האזדרכת הכחול ולהקשיב... לציפור מתרוננת, ליונה מתרוממת", וכו'. (ספר א', עמ' 8).

והוא מסיים בהתרגשות ובהתפעלות: "אלהים, האם כל מה שעניי רואה לי **תתן מתנה**", הנתניה היא המעניינת במערכת הערכית. בין נושאייה הרבים של שיריה, מצויים גם שירי חג ושבט. בעיקר בספר השני והשלישי, וגם בהם באים לביטוי חוויות חיוביות בחיק המשפחה, הנותנות לילד, תחושת השתייכות וזהות, בטחון ואמונה.

יש לציין שרחל שילוני אינה מתעלמת לחלוטין מן הצער, מן הכאב, מן הבדידות ומן הצבע ה"אפור" של החיים, אלא שאין פן זה דומיננטי בשיריה. ובאשר לעיצוב הספרותי של השירים, הרי אין טוב מלצטט את דעתו של אוריאל אופק בגב הספר השלישי. "וכל אלה (שלוש האהבות שהזכיר) באים לביטוי בקובץ שיריה, בשפה צלולה וחרשית, בתיאורים ציוריים שופעי כנות ובמקצב פנימי כובש לב. השירים מתנגנים מאליהם ומעניקים לקורא חויית אמת". לדעתי, דברים אלה ניתנים להיאמר גם על רוב שיריה בספריה הראשונים.

חרוזים קטנים-לילדים קטנים

מאת מרים רות

ומתלווים לשגרות חייו מעוררים תמיד את תגובותיו: פוקח עיניים ומקשיב, ממלמל, קופץ ומתנועע על פי הקצב, מצפה למפנה הפתאומי של הקצב ומזרז את בואו.

הסביבה המילולית השוטפת נשמעת באוזני התינוק לפעמים כבליל קולות, לפעמים כמונולוג שמופנה אליו ומשתנה מיום ליום וממצב למצב ואילו השיר חוזר **תמיד** באותן המלים הסדורות בקביעות. צלילם, קצבם, משקלם קבוע ולרוב גם האינטרפרטציה של השיר נעשית על ידי אדם קרוב מסוים. התינוק מפנים טקסט שירי חוזר **ולומד** אותו ומתנהג על פי קצבו עוד טרם מבין את משמעות המלים.

בזמן רכישת השפה מקבלים שירי האמירה משמעות נוספת: בטקסט הצלילי-ריתמי מופיעות מלים מוכרות. החרוז מדגיש את חשיבותן הצלילית והסמנטית ושומר על הסדר והרצף. (אמא אומרת: "בוא אלי פרפר — —" הילד משלים: "נחמד" / אמא: שב אצלי על כף " — הילד: "היוד") ככל **שתוכן** השירים יובן יותר יגדל הערך של התמונות שמזכירות את השיר הידוע

באחרונה יצאו לאור שלושה קבצים של שירים קצרים לגיל הרך:

1. **"קטני קטנים"**, מאת מיריק שניר, איורים: מיכל אפרת, הוצאת הקיבוץ המאוחד.

2. **"יום אחד שלי"**, מאת ריבה דותן, איורים: נורית צרפתי, הוצאת עם עובד.

3. **"למי בלון למי דבון"**, מאת: דינה ז'טלובסקי, בבות ובימוי: דינה ז'טלובסקי, צילום: אברהם חי, הוצאת ספרית פועלים.

חרוזים קצביים וצליליים הם הסוג הספרותי הראשון שהתינוק נפגש בו. שירי ילדות שמורים היטב בזכרונם של מבוגרים ולעת מצוא הם נושרים משפתותיהם ונאמרים בקצב ובלחן, מלווים את פעולות הטיפול, מכתיבים קצב למשחק, מרגיעים לפני השינה ומעוררים לפעילות. לכל אחד האנתולוגיה האישית שלו והשיר שנושר מהשפתיים, בוקע מהזיכרון ללא יודעים, מהדהד את הקצב ואת הלחן שנקלטו בילדות מפי הורים ומחנכים. התינוק עדיין איננו מבין את המלים ואיננו מכיר את ספר התמונות — אך חרוזי האמירה החוזרים יום

בזמרו אשר הולם את קצב המשחק שהם שרויים בו: גובה הצליל משתנה — מקריאות רמות עד לחישה, וכך קצב הדיבור מצטיין בהחשות והאטות. הטקסט המזומר מכיל קריאות הת-פלאות, קריאות רתיעה והפחדה. ("אוי" "יה!" — "הה!")

הדיבור הילדי גדוש צלילים אונומטור-פיים: טרטורים בווריאציות שונות כמו-זיקת לוואי להסעת כלי רכב למיניהם, "בומים" למיניהם מתלווים להכאות בפטיש; "גלגולים" רכים בשעת משחק בכדר. ילדים יוצרים מלים אונומטור-פייות: "הבקבוק מבקבק" — פעמון קטן מצלצל "פעמון גדול מבמבם" המים — "משפריצים" המגפיים — "מבצבצים בנוץ".

חרוזי אמירה טובים מזינים את הנ-טייה הנולדת של ילדים לצליל, למקצב, לחרוזים ולאנומטופיה ואין פלא שהם לומדים מהר את השיר ואומרים אותו כאילו הם עצמם יוצרים של השיר. המלים הסדורות החוזרות תוך הדגשת המשקל מגבירים את היכולת לשחק בצלילים ובמקצבים.

ומסבירות את התוכן הסיפורי והריגושי. **הספר** עם תמונותיו ועם שיריו מתגלה כמקור, שניתן למצוא בו שירים מוכרים היטב. ההתבוננות בתמונות מזכירה את השיר ומעודדת לדיפדוף חוזר, להתעמ-קות בהתרחשות ולתגליות של פריט זה — והתמונה דורשת את הליווי המוזי-או אחר. השיר זורם ומתלווה לתמונה קלי של החרוזים. פגישה מעין זו מב-טיחה "אהבה למבט ראשון" נוצר קשר מיוחד בין קורא הטקסט (המתווך) לבין המקשיב (הילד) באמצעות **הספר** כמצרף אהוב המבטיח הנאות צליליות חוזרות והנאות ויזואליות מאירות את התוכן. האינטרפרטציה הקולית של הקורא מהדהדת ומעוררת השתתפות פעילה בהיגוד.

אמות מידה לקביעת טיב הקבצים המכילים שירי אמירה

רה בכלל — ועל שירה לילדים קטנים בפרט.

א. הערכים הספרותיים החלים על שיר-מי שמקשיב לדיבורם של ילדים קט-נים (בני 4—6) יגלה את האופי המוזי-קלי הבולט — הם מלווים את פעילותם

הרי דוגמאות אחדות למשחק בהברות:

קוקו אמא, אבא — קוקו :
מי ימצא אותי היום?
שחקו—קו אל תפסיקו
וחפשו בכל מקום.
ובהמשך המשחק עם הקו—קו נמשך:
"תחבקו—קו, תנשקו—קו" (2)

הרכבת מתרחקת (1)
מתרחקת הרכבת

טו טו טו
הביטו—טו (1)
אני לועס — עס—עס
אני נוגס — גס—גס
ובולע
לעהלעה... (1)

משחק בתחביר:
הרכבת מתקרבת
מתקרבת הרכבת

באמת אני גדולה :
גם יורדת גם עולה (1)

גדולה אני — אני גדולה
גדולה אני — אני גדולה
במדרגות עולה, עולה, גם לרדת יכולה, (1)

משחק צלילי — אונומטופיי :
"קו—קו" "הלו" "תיק—תק".
כבר הזכרתי את המשחק בהברות, שהן אוסיף דוגמאות — בהן צליל המלים משוות אופי צלילי לשירים ומעוררים אסוציאציות אקוסטיות. ("טו—טו", הולמת :

מיים, מיים, מיים, מיים,	פה יש מיים,
נשפכים אל השמים	שם יש מיים,
מתיזים על השמים,	מיים עד לשם-שמים. (1)
מרטיבים את השמים.	

השיר המתאר רחיצה באמבטיה מסתיים כך :

לאט התיישבתי	קצף הסבון, שבה אפילו ההתפוצצות
בשקט הקשבתי :	מול התאור הפיזי הזה נשמע השיר
איך הבועות	הקטן הבא כתאור פשוט — מחורז :
מת—פוצ—פוצ—צ—צות	באמבטיה, הנה כאן
ברעש חלש	מתרחץ תינוק קטן.
מאד.	גילו גילו גיל גילון
	קצף מיים וסבון. (3)

ה'ש' — של התיישבתי, בשקט, הק' שבתי — יוצרים אווירה של לחישות מתרחשת ב"רעש חלש מאד" (1).

החריזה :
המלים המחורזות מודגשות על ידי הקורא ונלמדות מהר על ידי הילד השומע. מכאן — שהמלים המחורזות חייבות להביע את עיקר תכנו של השיר :

תינוקי, עצום עינים	על המרבד	עד
כוכבים כבר בשמים	בבה מבד	עד
נומה, נומה, נומה, נם —	שם	עד שבאה אחיעד
התינוק שלי נרדם. (3)	שכבה	ונתנה לה יד. (1)
	לבד	
	לבד.	

משחק בוריאציות

ישנם שירים שתבניתם קבועה וחוזרת והשוני בין בית לבית מתבטא במלים מעטות או בשוה אחת שונה מהשורה של הבית הקודם. לדוגמה:

תיק—תיק,	תיק—תיק,
בשעון	בשעון
תיק—תיק	תיק—תיק
מי יקום ראשון? (1)	מי ישכב לישון

חלוקת המלים בשיר זה מדגישה היטב את החרוזים ומשמש מעין תוים לקורא כי כל מלה שורה, כל מלה מתחרזת. קראו את השיר ככתוב לעיל וקראו כפי שכתוב להלן—כדי להרגיש את ההבדל:

על המרבד	עד... עד... עד
בבה מבד	שבאה אחיעד
שם שכבה לבד לבד.	ונתנה לה יד.

ההבדל בקריאת השיר בשתי צורות תמחיש הכי טוב את החשיבות של החרוזה והדגשת המלים החשובות בחרוז.

חזרות כאלה יוצרות בטחון באמירה:

הבית הראשון נלמד, הבית השני "מתל" בש" על קודמו וכך נפתח שביל מוכר וידוע ונאמר בקלות. זה טבעו גם של

גדולה אני —	גדולה אני —
אני גדולה,	אני גדולה,
גם לרדת יכולה,	במדרגות עולה עולה,
אחת, שתים, שלש, ארבע,	אחת, שתים שלש ארבע,
לבד	לבד
בלי יד,	בלי יד
תודה רבה.	תודה רבה.

שרת וההיגוד של השירים גורם הנאה ומזמין להשתמש בלשון כאמצעי משחקי. מבין שלושה הקבצים, הקובץ "קטני קטנים", בולט לטובה. מיריק שניר **העיזה לשחק** וקלעה למטרה.

ב. חשוב לבדוק את **תוכן השירים**. מבחינת התוכן — שלושת הקבצים מתארים את סביבתו הקרובה של הפועל. צעצועים, התרחשויות יום-יומיות,

ככל שהשירים הקטנים האלה יכילו ערכים ספרותיים שדובר עליהם, הם ימחישו יותר את ההבדל בין השפה הפונקציונלית היום-יומית לבין השפה הספרותית.

המלים הסדורות בצליל קצב ומשקל, מישחקים בתחביר משתנה ובאונורטופיה, פותחים מסלול חפשי למישחקים במלים ומגמישים את היכולת הלשונית היצירתית. שפת הילדים מתע-

מספרים על **עצמם** ומתארים את נסיון חייהם האישי בסביבתם האינטימית... חשוב, שה**אני הדובר** יהיה אוטנטי ואמין ובלי התילדות ממותקת וגם בלי פילוסופיית חיים בוגרת ומעל גילם.

(אכילה, רחצה, בעלי חיים, יחס לזולת ועוד). בשירים רבים הדובר הוא הילד — מספר על עצמו בגוף ראשון. הקו הזה רצוי, כי אותן ההתרחשויות הקטנות שמשופר עליהן **קורות** לכל הקטנים וכאשר הם **אומרים** את השירים — הם

כדי להזגים את הבעיה הזאת אביא שני שירים שווים בתכנם ושונים בתפישתם :

הלו גברת
בשפופרת
הלו גברת —
מה את אומרת ? (1)

הלו אבא,
אתא בא ?
הלו אמא,
מה נשמע ?

משהו מרגיז קרה לי,
והיה עצוב ורע לי,
אז בכיתי.
זה עזר לי,
והרוגז כבר עבר לי. (2)

הלו ! הלו
מי מדברת ?
והיכן את מסתתרת ?
לא רואים אותך בכלל !
— את בחוט — או בשפופרת ? (2)

אצלנו בגן יש המון ילדים,
שכולם מתוקים ורובם נחמדים,
אבל אין שם אפילו ילד אחד,
שראה כשהייתי לבד. (2)

השיחה הטלפונית הראשונה (1) אופ־יינית באמת לדובר הצעיר ואילו השנייה חקרנית והולמת גיל יותר מבוגר (גיל הגן).

על אף שלוש הקבצים מטפלים בתכנים הקרובים לעולמם של הילדים ניתן להבחין שהספר "יום אחד שלי" מותאם לילדי הגן ואילו שני הספרים האחרים מדברים אל קטנים — כל אחד לפי דרכו.

גם ההגדרה המדוייקת שבשיר הבא איננה אופיינית לגיל הרך :

טוב לי לדבר
עם ילדים קטנים,
כי אז אני רואה להם
את הפנים.

ג. **קבצי שירה כספרי תמונות** הם מצ־רך מועיל, מהנה ומסייע בהבנת התוכן ובהרחבתו.

עם אנשים גדולים אני רואה, בערך,
רק מה שיש שם
בין הנעל והברך. (2)

שלושת הספרים מאויירים יפה, כל שיר זכה בתמונה המבחינה את תוכן השיר, משמשת רקע להתרחשות המתוארת,

גם התאורים של מצבי רוח יובנו רק על ידי ילדי הגן :

חול — מעל הילד השוכב במים מוגבת ורודה תלויה על הקיר. בועות סבון צב־ עוניות פורחות באוויר וטיפות מים נית־ זות ומקשטות את שולי השיר שבעמוד ממול. למטה — סוגרים את העמוד הזה אריחי הרצפה השחורים־לבנים.

ושער הספר **מזמנים**: ילדה ג'ינג'ית — אחת "מקטני הקטנים" מרימה פרח צבעוני המבדיל בין שתיים המלים בכ־ תב יד. בכריכה האחורית נמשכת הגבעה הסגולה שהילדה עומדת עליה ועל הגבעה הבתים הקטנים המוכרים עם גגות אדומים, עצים וגדר.

הפתיחה של הספר כוללת חמישה עמודים ומוסיפה סקרנות וחיגיגות. תמונת ילד מתנדנד ועמו צפור־פלאים צבעונית פותחת את הספר כשער פנימי ואותה התמונה גם מסיימת את הספר. לתמונה זאת אין מתלווה שיר — ניתן לספר עליה. מול ההקדשה שבעמוד כפול שכולו לבן: חתול מטייל בנחת ובחשיבות לכיוון השיר האשון... רק דיפדוף אחד — והופ! נכנסנו לשיר הראשון.

נייר הכרום החלק יוסיף הנאה חושית ומבליט את יפי האיורים.

— — —

"יום אחד שלי" מאויר על ידי נורית צרפתי ברישום ובצבעי־מים. ספר צבוע בשלושה צבעים כשהתמונות והן "תרגום" פשוט של מילות השיר. עיקר ערכם של האיורים הראליסטיים הברורים: הבעות הפנים המשתנות של הילד הדובר, רצי־ נות, סקרנות, תהייה, עצב, אכזבה ושמי־ חה משתקפים יפה בתווי הפנים. "לתר־ גום" הויזואלי המדויק מתוספים פה ושם קצת פריטים. כאשר הילד בוכה,

מבליטה את אוירתו הריגושת ומוסיפה פרטים ופריטים לשם עניין והרחבת רקע החיים המוכר. כל אחד מהספרים מאויר בטכניקה אחרת וכל מאייר מוסיף חומר ויזואלי חשוב לטקסט השירי הקצר.

"קטני קטנים" מאויר בידי מיכל אפרת בגירים צבעוניים, לכל שיר מוקדש דף כפול מעוצב בקומפוזיציה מעולה שיוצרת שיווי־משקל בין הטקסט המוד־ פס לבין התמונה. "תיק־תיק, תיק־תיק — תק בשעון": מול הטקסט השירי של שני בתים — תלוי שעון על הקיר שיוצר איזון בין המודפס והמצוייר כשתמונת ילד יושב על מיטתו הגדולה ממלאה את תחתית העמוד הכפול ונותנת שלמות לתמונה כולה. ראשו של הילד מקשט את השוליים של הבית השני של השיר המסתיים ב: "מי יקום ראשון?"

המאיירת מוסיפה שני פריטים לתמו־ נה: הילד היושב על המיטה מחבק חתול ובתוך המיטה יושב לו דבון נשען על כרית גדולה.

בעמודים אחרים האיור משמש גם כמסגרת סביב לשיר:

"במים, מים, מים, מים...", ילד עומד עם צינור מפותל בעמוד אחד ומולו בע־ מוד השני השיר ממש ממוסגר: בצד הצינור בידו של הילד, למעלה — שמים כחולים "מושקים בארם מים כשהטיפות נוטפות בכיוון שולי השיר ולמטה — סוגרת את העמוד תמונת נוף של בתים קטנים שמימדיהם מדגישים את גובה השמים.

גם הקומפוזיציה של הצבעים מעולה ומושכת את העין ב"לאמבטיה נכנסתי..." האמבטיה במשבצות של לבן וגווני הכ־

ממוסגרת של תרנגול, הילדה והבובה במרכז החדר... הילדים מחפשים בפרייטים מגלים את החפצים הקטנים המרוצים להם ומספרים את סיפוריהם.

דינה — האמנית לתיאטרון בובות לקטנים מוכרת לנו כבר שנים רבות. הצגותה וספריה, שצולמו וסופרו בעקבות ההצגות, קנו להם מקום נכבד בין מבחר הספרים לגיל הרך. זו הפעם הראשונה שבו בובותיה ותפאורותיה זכו לצילום צבעוני. הבובות ובעלי החיים — מעשה ידיה, קמות לתחייה בצבעוניותם וכותמונות לווי לחרוזים הקטנים — בובתיו תם איננה מפריעה. מוכרת בהן האהבה שהושקעה בעשייתן. ניתן להגיד שדינה אמנית של התפאורה על כל פרטיה. ילדה בת 8 שהתבוננה בתמונות שיתפה אותי בהתשמויותיה: "ייה! דינה ותפ-הה לכל חלון וילון אחר!"

"תראי! לתינוקות יש על הקולב מעיל-רחה בדיוק כמו המגבת שלה על הכסא הקטן".

"העציצים, העצים, האדניות, התמונות על הקיר פיצ'פיצונים, תמונדים".
הילדה צדקה. לפנינו "עולם קטן", צילום מדויק של מציאות מוכרת והקטנים יספרו על התמונות כפי שהם מספרים על חדרם, צעצועיהם וחיותיהם האהובות.

ילדה בת 3 התבוננה בתמונה בה ילדה מסרקות את בובתה ואמרה: "אל תסרקי חזק! זה כואב! הבובה לא רוצה! הבובה בוסה! תני לה ספר יפה — היא לא תבכה!"

הדוגמאות רבות וכולן מוכיחות שאכן זה ספר תמונות מעורר, מהנה ומדובב.

כי הוא לבד והילדים אינם שמים לב אליו — בציוור מצטרף אל הילד חתול קטן; או כאשר הילד שם מהגון — הוא מחזיק בידו האחת ציור ובשניה עפרון צבעוני; וב'משה ומרגיז קרה לי — קר ביות צבעוניות מפוזרות על ידו. רק שלושה ושירים זכו בעמודים כפולים: התמונה על עמוד אחד והשיר מולו על עמוד שני. בשאר העמודים הכפולים תמונתו של הילד מופיעה פעמיים ובשני מצבים שונים. ילדים המקשיבים לשיר — עיניהם משוטטות על שני העמודים הפרושים לפנייהם. השיטוט בין שני שירים, שני מצבים של אותה הדמות — עלול לפזר את הקשב ולהגביל את הריכוז. אך היות ותוכן השירים יותר מתאים לילדי גן מאשר לפעוטים — יש תקווה והם יתגברו על הקושי הזה.

— — —

הספר "למי בלון למי דבון"

לפנינו ספר תמונות מרהיב בו החרוזים הקטנים משמשים רק כדחיפה וגירוי להתבוננות ולסיפורים שהילדים יספרו על התמונות ויש חומר רב לסיפור בכל תמונה ותמונה.

עמוד לבן חלק (נייר כרום) ובאמצע חרוז קטן של ארבע שורות: בובתי שלי, בתי, / בואי הנה, שבי אתי. / לי מסרק קטן ביד / אסרק אותך מיד.

תמונה של חדר, ילדה יושבת עם בובתה על ספסל ומסרקות את הבובה — לפנייהן פרוש שטיח אדום, על החלון וילון פרחוני, ארון קטן עם מגרות, צעצוע, ספרים ואגרטל פרחים וגם צילום צבעוני של ילדה, על הקיר הצהוב תמונה

לסיכום :

על העובדה המשמחת שבשלוש השנים האחרונות הופיעו ספרים לפעוטות ויצ-השנים. אז נדע אלו מהשירים יישרדו בזכרון של הורים ומחנכים וימשיכו לזרום מפי מבוגרים לאזני ילדים ומפי הילדים שיאמרו אותם בעל פה מה- "ראש" ומה "לב".

בעבר הרחוק שירים לפעוטים היו מפוזרים בקבצי שירה (לאה גולדברג, מרים ילן-שטקליס, הבקה דוידית ועוד) והיו מאוירים ברישומים. שני ספריה של פניה בהגשטיין "" "בוא אלי פרפר נחמד" וניסע אל השדה" — היו חלר- צים בתחום השירים לגיל הרך. יש לברך

לכיתות הנמוכות

נורית זרחי מעלה בספר שירים זה, דמיון והומור וראיית העולם בדרך מיוחדת. (ספק אם כל השירים מתאימים לילדים בגיל זה). בספר, פרק מיוחד המוקדש לאוהבי חתולים — "שירי טומסינה", השירים נכתבו בשפה עשירת דימויים יוצאי דופן, ויש בהם קטעים סוריאליסטיים.

חגית בנימין מתארת בשיריה משפחה הנוסעת לאמריקה וכל המוצאות אותה שם. "הסיפור" מתואר ע"י ילדה, בת המשפחה, המעלה מחוויותיה, וקשיי ההסתגלות לארץ חדשה ומגעגועיה הרבים לארץ. הספר חותם בשובה של המשפחה הביתה, ו"כמה טוב להיות פה בבית". השירים מוגשים בפשטות הם קריאים והמסר ייקלט על-ידי הקוראים הקטנים. הספר זכה בפרס זאב לספרות ילדים ונוער לשנת תשמ"ו.

הפרה שרוצה להיות זמרת, כתבה: נורית זרחי, ציירה: י. אודרי ברגנר, הוצאת "דביר", 48 עמ', שחור לבן בתוספת מעטה של צבע.

כשנוסעים לארץ אחרת, כתבה: חגית בנימין, איירה: ליאת בנימיני אריאל, הוצאת "דביר" תשמ"ה, 44 עמ', בצבעים.

ספר הרפתקאות משולב בהקניית ידע ואהבת הארץ, הטיור לים למקומות שונים בארץ מלוויים אגדות וסיפורים הסטוריים על כל אתר ואתר שבהם מבקרים. בסיפור: שני ילדים וכלבלב המטיילים בהר מירון, נחל תנינים, מוחרקה, ועוד.

גיבורי הספר הם שני ילדים, אח קטן ואחותו הבוגרת יותר, המספר הוא הילד המתאר אפיזודות וסיטואציות שונות מן החיים בבית.

בספר פרקים פרקים ובהם מועלות עלילות, קדרות מחיי יום-יום המתוארות בהומור ובחן. התמימות הילדותית גורמת לטעויות ולתעלולים, כגון אכילת העוגה שנועדה לאורחים.

מסעות קסומים, כתבה:
עפרה גלברט, ציורים:
מושיק, קיבוץ המאוחד,
1985, 88 עמ'.

אני ואחותי קלרה, כתב:
דימטר אינקוב, תרגמה:
מאירה בייז, ציורים:
ולטר וטראודל ריינה,
הוצ' כתר 1985, 56 עמ'.

לכיתות הבינוניות

הספר מתאים לילדים ולהוריהם האוהבים בעלי חיים. זהו סיפורם של איל ומיה המגדלים כלבלב, אוגר, חתול, עכבר ודגים — גן חיות שלם. בספר משולבים צילומים יפים של ילדים ובעלי-חיים.

סיפורו של עמי, ילד חיפאי שהוריו מתכוננים להגר לקנדה, ואותו אין שואלים. הספר עוסק בבעיות אקטואליות הנוגעות למשפחות רבות בארץ. יש בו שילוב של הרפתקאות, אהבה, ידידות בין מורה לתלמיד, מפגש בין "צופים" יהודים לבין משפחה דרוזית. הספר אמין ומשכנע.

אגדות אנדרסן אינן זקוקות להמלצה שהרי אגדות אנדרסן אהובות וידועות לקטנים ולגדולים. בספר 18 אגדות, מהן מוכרות יותר (האמיר, בגדי המלך, הברווזן המכוער וכו') ומהן מוכרות פחות. המיוחד בספר הוא העריכה, העימוד והתחריטים המלוויים אותו. אלה מוסיפים נופך אגדי לאגדות עצמן.

כיבר החיות, איך נמפל
כבעלי חיים, כתב: ד"ר
יורם קלמנט, הוצ' מסדה
1985, 171 עמ'.

אותי לא שאלו, כתב:
שמואל הופרט, ציורים:
אבי כץ, ספרית פועלים
1984, 144 עמ', לא מנו-
קד.

אגדות אנדרסן, כתב:
אנדרסן, מתרגם: אהרן
אמיר, ציורים: תחריטים
קרל לרסון ואיזודור-
תורנבלום, הוצאת מסדה
1985, 180 עמ'.

לכיתות הגבוהות

הספר מתאר קיץ אחד בחייו של נועם, בן למשפחה ישראלית ממוצעת; מובאים בו יחסים במשפחה, הורים עובדים, אח שנסחף לסמים וכיו"ב. ברקע צילו של הסב החולה המלווה את המסופר עד למותו.

הספר זכה בפרס זאב לספרות ילדים ונוער לשנת תשמ"ו.

חלומה של ילדה ערביה מכפר במשולש להיות רופאה, כש-תתבגר, כדי לעזור לבני כפרה. כדי להגשים חלום זה נראה לה כי עליה ללמוד בבית-ספר תיכון יהודי.

הספר מעלה בעיותיה של נערה ערביה, הנקלעת בודדה לחברה זרה לה ונמצאת בקונפליקט בין החברה היהודית, לבין מסורת בני משפחתה וסביבתה בכפר הערבי. אך בעיקר עולה הקונפליקט על רקע פוליטי.

סיפור מתקופת השואה, על נער יהודי בן 12, הבורח עם הוריו וחי ביערות הקרפטים. המחברים מספרים על חיי יומיום של היהודים הניצולים שהתחפשו לקוסמים ושדים ועל גויים הרריים שעוזרים להם בהתמודדות בקשיים בני סיבות החדשות של תקופת המלחמה. הסיפור מבוסס על זכרונותיו של אחד ממחברי הספר.

סיפור מחיי תלמידים בגיל ההתבגרות, הלומדים בבית-ספר בתל-אביב; על רקע יחסי הורים-ילדים ודפוסי התנהגות בשתי משפחות. נפרשת יריעה על היווצרות "חברות", רא-שית ניצני אהבה בין נער ונערה. חוסר בטחון וספקות האופייניים לגיל זה. המסר: כיבוד ערכים: יושר והתנדבות. הסיפור קולח משולב הומור כתוב ברגישות.

תלאותיו של ילד יהודי, שתקופת התבגרותו עוברת עליו בשואה, הוא מועבר ממחנה השמדה אחד למשנהו. הסיפור מבוסס על עדות חייו של ניצול, שריד משפחה שבנה את ביתו בישראל, וסיפר את קורותיו לסופרת שנים רבות לאחר שהתרחשו. בספר מודגש היסוד האנושי של עזרה הדדית בין אסירי המחנות, הקרבה מתוך ידידות ואף סיוע שקיבלו מידיהם של הגויים בסביבה.

מובע הדש, כתבה: גירה הראל, אייר: אבנר כץ, עם עובד 1985, 112 עמ', לא מנוקד.

נאדיה, כתבה: גלילה רון פדר, ציירה: גילי אבידור, הוצאת מילוא אבידור, 1985, 158 עמ', לא מנוקד.

מלחמת הקוסמים — סיפורו של קופלה, כתבו: כרמי פורר — קרה פדר, ציורים: אלברט לוי, לא מנוקד.

נערת חלומות, כתבה: שולמית לפיד, הוצ' כתר, 1985, 134 עמ'.

18 הוא חי — קורות נער בשואה, כתבה וציירה: רה: אמירה ברזילי, הוצ' אחיעבר 1985, 184 עמ', לא מנוקד.

משוט בעולמנו

הספר מרכז למידה

מאת ציפי אלדר

המרכז הפדגוגי בדימונה הוציא לאור חוברת בשם: "הספר — מרכז למידה". הנושא עובד ע"י שמחה חיים מבי"ס "דקלים" ורחלי גוטשטיין מבי"ס יוספטל. עיצוב וכתב: דינה נג'ר ויפה גרייל. מחברי החוברת טרחו רבות והשקיעו עמל רב בהכנת חומרי למידה ונושאים הקשורים בספר; בתולדותיו, בהכנתו, בהדפסתו ובאיורו. במרכז שבע פינות. כל פינה ופינה מאורגנת על פי נושא המפעיל את התלמידים באמצעות כרטיסי עבודה העוסקים בתחומי הלשון, היצירתיות, פיתוח הדמיון והאסטטיקה, חשיבה קוגניטיבית והפעלת שיקולי-דעת. ואלה הם הנושאים ב"פינות":

א. איך ספר נולד?	תהליך עשיית הספר. יצירת ספר.
ב. היסטוריוספר	התפתחות הדף, מכשירי הכתיבה והדפוס.
ג. פנים רבות לספר	מהזורות שונות ועריכה שונה לספרים.
ד. אני ממליץ על...	"מכירה" והצגת ספרים.
ה. שומעים סיפור.	האזנה לסיפורים.
ו. מן הספר אל ה...	עיבוד של ספרים להצגת, סרט, תקליט, סדרת טלוויזיה.
ז. בבלוספר	מיון ספרים עפ"י תבחינים שונים.

הפעילויות השונות והמגוונות עשויות להביא את התלמידים למעורבות רבה בנושא שבחר. הנחת המנחים היא שמעורבות זו תפתח בהם גישה ערכית ושיפוטית אל הספר כחלק חשוב וקובע בתרבותנו. מחשבה רבה הוקדשה לנושא והאיור. בפינה זו יבחין התלמיד בסוגי איורים שונים, במטרות האיור השונות, בשיקולי-דעות לגבי ההתאמה בין האיור לבין התוכן ועוד כהנה וכהנה.

ב"פינות" כרטיסי עבודה לקורא ובהם מטלות כגון :

- * קרא את הסיפור שמאחורי הכרטיס
- * התבונן באיורים
- * חשוב : מה ניסה המאייר להשיג בעזרת האיורים ?
- * האם הצליח ?

פינה מיוחדת יועדה לנושא : הגשת הספר באמצעים שונים. בפינה זו מובאים סוגי מדיה שונים העוסקים בהאזנה (רדיו — קלטת), צפייה (טלוויזיה), תיאטרון ותיאטרון בובות : נראה שהמרכז מציע דרך יעילה ונאה לעידוד הקריאה של ילדינו ופיתוח יחס חיובי אל כל הקשור והמסתתר "מאחורי הספר".

לכבוד כתב העת

(מכתבה של אם)

"ספרות ילדים ונוער"

א. ג. ג.

לאחרונה בתוקף "התפקיד החדש שנפל בחלקי" : אמא ! רכשתי ספרים עבור בני. הייתי רוצה להביע את מורת רוחי מתוכן הספרים ומציוריהם. להסבר אתן דוגמאות משני ספרים : מילים ראשונות, הוצאת "ענבל". על כריכת הספר "מילים ראשונות" נמצא כתוב : "כל חפץ ודמות מוצגים בפשטות ובבהירות מירבית כדי שהילד יוכל לזהותם בנקל...". לא כך הם פני הדברים. הציורים המופיעים בספר מאד לא בהירים ואין הילד יכול לזהותם, אלא אם כן יקבל הסבר לאותו מוצג. ראה למשל ציור הבקבוק והצלחת, האם כך נראה בקבוק "קלאסי" לחינוך ? וכן הציורים של הראי, הכיור והמכנסיים, אלו מכנסיים או שמא זה הוא סרבל ? ...! אין בספר הגיון בחלוקת החפצים על גבי הדף. אין פרופורציה נכונה של החפצים, למשל גודלה של המחט הוא כגודל מוט שואב האבק, וגודלם של הסקטים כגודלה של המשאית.

הספר נקרא "מילים ראשונות". הוא פותח במלה הראשונה : ר א י ! האמנם זוהי המלה החשובה ביותר, הראוייה להיות ברשימת המילים הראשונות לתינוק ? נוספות לה כמילים ראשונות : מברשת, כיור ומגף... האמנם אלו הן מילים ראשונות ? ! ומהו הקשר ההגיוני ביניהן ? אחד מתפקידי התמונות המעטרות את ספרי הילדים הוא "תפקיד הסברתי : האיור הטוב מוסר לילד בדייקנות את צורתם של דברים, שהילד מתקשה לדמיין לעצמו כך באמצעות המלה הכתובה — החל מצורתם של בעלי-חיים וצמחים הנזכרים בסיפור, ועד לנופים, מלבושים או מכשירים". אין בספרים אלו בהירות ודיוק ומה שנוותר הוא לדמיין או להעזר בהגדרות. חבל.

ראשל"צ — 7.8.85 — איריס גורן-יהב

1. אוריאל אופק, "תנו להם ספרים", עמוד 182.

הספר הטוב במחיר מוזל

מפעל "הספר הטוב במחיר מוזל" מיסודו של המדור לספרות ילדים שבמשרד החינוך והתרבות קיים מאז תש"ל. באמצעותו הופצו עד כה 126 ספרים, 6290 עותקים בממוצע לכל ספר, המיועדים לילדים ובני נוער בגני הילדים, בבתי-הספר היסודיים, בחטיבות הביניים ובתי-הספר העל-יסודיים.

במשך 15 שנים הופצו 792,200 אלף ספרים.

רשימת הספרים שהופצו במשך השנים תש"ל—תשמ"א, מופיעות בחוברות כדלהלן:

שנים	חברת
תש"ל — תשל"ד	ב' תשון תשל"ה — אוקטובר 1974
תשל"ה—תשל"ח	ד' (ט"ו) סיון תשל"ח — יוני 1978
תשל"ח—תשל"ט	ג'ד' (י"ט-כ) אייר תשל"ט — מאי 1979
תש"מ — תשמ"א	א' (כ"ט) תשרי תשמ"ב — ספטמבר 1981

להלן רשימת הספרים שנכללו במפעל הספר הטוב במחיל מוזל משנת תשמ"ב.

השנה	הספר	המהבר	ההוצאה	מספר העותקים
תשמ"ב				
מחזור א'	שירים שובבים	דתיה בן-דור	הקיבוץ המאוחד	13,000
	אצל סבתא נינה	ע. עמיר-זוהר	ספריית פועלים	9,711
	אליפים	א. שטרייט-וורצל	עמחי	5,952
מחזור ב'	סבתא סורגת	אורי אורלב	מסדה	10,000
	סיפורי הבית המשותף	גירה הראל	כתר	13,000
	ידיד בצרה	בנימין טנא	עם עובד	7,249
	עם בוא הזכרון	ש. פרידלנדר	דביר	2,500

ה ש נ ה	ה ס פ ר	ה מ ח ב ר	ה ה ו צ א ה	מ ס פ ר ה ע ו ת ק י מ
מחזור ג'	המסע אל האי אולי	מ. ילן שטקליס	דביר	5,662
	הזאב הלבן	רוני גבעתי	הקיבוץ המאוחד	6,100
	פחונים וחלומות	סמי מיכאלי	עם עובד	3,251
	עיר ימים רבים	ש. הר-אבן	עם עובד	2,188
תשמ"ג				
מחזור א'	עיניים שמחות	פ. ברגשטיין	הקיבוץ המאוחד	8,000
	אבטיחים שלא בעונה	דורית אורגד	מסדה	9,720
	לאהוב עד מוות	ד. עומר	שרברק	6,551
	שמות	א. ראובני	עם עובד	1,759
מחזור ב'	שיר הגדי	מ. ילן שטקליס	דביר	6,568
	הכל בגללם	יעל רוזמן	מסדה	7,396
	האי ברחוב הציפורים	אורי אורלב	כתר	5,312
	גיא אוני	שולמית לפיד	כתר	2,500
מחזור ג'	מתברת מזמרת	גיל אלדמע וא. לניאל	מסדה	12,036
	אגדות המלך שלמה	ח. ג. ביאליק	דביר	10,895
	כולם בסנדלים	ת. שריג	הקיבוץ המאוחד	6,125
	מלך בשר ודם	מ. שמיר	עם עובד	2,858
תשמ"ד				
מחזור א'	שירים ופזמונות לילדים	ח. ג. ביאליק	דביר	9,313
	עינים קטנות בארץ גדולה	מ. איתן	מסדה	7,348
	הילדה רובין-הוד	נורית זרחי	ספריית פועלים	2,692
	כל כתבי הזו	ח. הזו	עם עובד	2,505
מחזור ב'	בוקר טוב	ע. הלל	הקיבוץ המאוחד	12,034
	אח בוגר	א. אורלב	כתר	9,816
	הצנחנית שלא שבה	ע. בצר	שרברק	8,758
	בעל זבוב	ו. גולדינג	עם עובד	2,928

סה"כ 152,315

השנה	הספר	המחבר	ההוצאה	מספר העותקים
מחזור ג'	אני אהב לצייר	מירה מאיר ונחום גוטמן	ספריית פועלים	8,328
	צימוקים ושקדים	בעריכת רוני גבעתי	הקיבוץ המאוחד	10,807
	הילד מ"שמה"	תמר ברגמן	עם עובד	4,865
	אחותי כלה	אמנון שמוש	מסדה	2,858
תשמ"ה				
מחזור א'	לבדי ולא לבדי	דפנה חיימוביץ	דביר	7,895
	חלומי של מולה	מינה איתן	ספריית פועלים	5,845
	גבעת האיריסים השחורים	יצחק נוי	כתר	4,000
	פעמון ורימון	חיים הזז	עם עובד	1,350
מחזור ב'	המחבוא של הרוח	שלומית כהן	עם עובד	9,000
	האיש של הכלבה הלבנה ש.	ענתבי	כתר	6,970
	הנער מסביליה	ד. אורגד	מרכז זלמן שזר	3,150
	פעמון ורימון	ח. הזז	עם עובד	900
מחזור ג'	חג בלב	אלי רווה	מסדה	6,868
	גנבים בכפר	חיה שנהב	עם עובד	6,500
	אורי	שטרייט-וורצל	עמחי	5,500
	השגעון הגדול	אביגדור המאירי	גורן	1,300

סה"כ 86,136

תיקון טעות

בחוברת א' (מ"ה) תשמ"ו בעמוד 55
נדפס "בספרה של לאה שניר וצ"ל : לאה שנער.

נתקבלו במערכת

1. אינקיוב דימיטר, **אני, קלרה והחתול**, תרגמה: מאירה בייך, איירו: ולטר וטראודל רינר, כתר, 56 עמ', מנוקד.
2. אינקיוב דימיטר, **אני ואחותי קלרה**, תרגמה: מאירה בייך, איירו: ולטר וטראודל רינר, כתר, 56 עמ', מנוקד.
3. בנימין חגית, **יוקטן צובע את השמים**, צייר: חיים רוך, דביר 1985, 26 עמ', מנוקד.
4. בנימין אמיר, **מעשה שקרה ומותח נורא**, צייר: אבי כץ, כתר 1985, 18 עמ', מנוקד.
5. דריב ז'וב, **יקרי ונשר גדול**, תרגמה: מרים טבעון, כתר 1985, 46 עמ'.
6. דשא מיכאל, **אבא תן לי יד**, איירה: ליאת בנימיני אריאל, דביר 1985, 32 עמ', מנוקד.
7. זרחי נורית, **הפרה שרצתה להיות זמרת**, ציורים: אודרי ברנגר, דביר 1985, 8 עמ', מנוקד.
8. טפר יונה עורכת, **ניחוח הדסים**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, איורים: אבנר כץ, 1985, 235 עמ'.
9. לבבי לאה, **הגמד שרצה להיות גדול**, ציירה: שרה הוניג, הוצאת "סער" 1984, 39 עמ', מנוקד.
10. מינצ'ריערי מירה, **אולי רק אני מבין אותי ויש לי זמן אלי**, איורים: כרמית גלעדי, הוצאת הקיבוץ המאוחד 1985, 44 עמ', מנוקד.
11. סטון ברנרד וסטדמן רלף, **המפקח עכברו**, ציירו: המחברים, תרגמה: שרה ורסאנו, "כתר" 1985, 28 עמ', מנוקד.
12. קורצ'יק יאנוש, **פשיטת הרגל של ג'ק הקטן**, ציורים: ויסלאב מאיכוז'אק, הוצאת הקיבוץ המאוחד 1985, 187 עמ'.
13. ד"ר קלמנט יורם, **בובר החיות**, צילומים: רנה קסטלנובו, "מסדה" 1985, 72 עמ', מנוקד.
14. שיר סמדר, **חבוקים**, איירה: ליאת בנימיני אריאל, "דביר" 1985, 45 עמ', מנוקד.
15. שנהב חיה, **דיסה עם סכר**, ציירה: נורית צרפתי, הוצאת הקיבוץ המאוחד 1985, 52 עמ', מנוקד.
16. שניר מיריק, **קטני קטנים**, ציירה: מיכל אפרת, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשמ"ה, 28 עמ', מנוקד.
17. שנער לאה, **עוגת הכלולות**, הוצאת רשפים 1984, 206 עמ'.

ה ת ו כ ן

עיון ומחקר

- 3 על אידיאולוגיה ולשון באנציקלופדיה "נעורים" — מנחם חגב —
האם ניתן לשלב בידיון בסיפור היסטורי לילדים? —
- 11 ד"ר לאה חובב
- 15 להיצמד אל הסיפור הבידיוני — צפרירה גר
- 19 המקורות לכתיבתי לילדים — מינה איתן
- 21 מ"כרמנו" עד ב"אמר ובשיח" — ד"ר שלמה הראל

דמויות

- "בין שדות ועצים יגדל דור בריא בגופו וברוחו" —
- 27 ד"ר אוריאל אופק
- 34 אספקטים נבחרים ביצירתו של ליבנה — גרשון ברגסון

חויית הקריאה

- 38 להתחיל בגיל מבוגר — אסתר טרסי

ביקורת

- 39 אשנב לעולם מתפורר — ד"ר לאה חובב
- 43 לתת, לאהוב ולצחוק — צילה רון
- 45 חרוזים קטנים לילדים קטנים — מרים רות
- 52 **ממדף הספרים**

משוט בעולמנו

- 55 הספר, מרכז למידה — ציפי אלדר
- 56 מכתבה של אם — איריס גורן-יהב
- 57 הספר הטוב במחיר מוזל

נתקבלו במערכת

- 60 תוכן מעברית
- 61 תוכן באנגלית
- 62

SIFRUT YELADIM VANOAR
JOURNAL FOR CHILDREN'S AND YOUTH LITERATURE

September 1985, Vol. XII, No. 2 (46)
ISSN 0334—276X
Editor; G. BERGSON

8 King David St.
Jerusalem, Israel

CONTENTS

Study and Research

Ideology and Learning in Encyclopedia "Neurim"	Menachem Regev	3
Should Fiction be Integrated in an Historical Story for Children ?	Dr. Leah Hovav	11
Fiction — At all Costs.	Zaphrira Ger	15
The Sources for My Writings	Mina Eitan	19
From "Cormenu" to "B'Omer Uvsseeah"	Dr. Shlomo Harel	21

Personalities

Zvi Livni — Pioneer in Children's Literature	Dr. Uriel Ofek	27
Aspects of Livnis' Writing	Gershon Bergsin	34
To Begin at an Older Age	Dr. Ester Tarsi	38

Reviews

A Look into Our Disintegrating World	Dr. Leah Hovav	39
To Give, To Love and to Lough	Zila Ron	34
Little Rhymes for Little Children	Miriom Roth	45

From The Bookshelf

An Annotated List for the Lower Middle and Upper Grades		35
---	--	----

Around the World

The Book as a Learning Center	Zippy Eldar	55
First Words to a Child	Iris Goren	56
The Bargain Book		57
Contents in Hebrew		61
Contents in English		62

המשתתפים בחוברת

מנחם רגב — המכללה לחינוך על שם דוד ילין, י"ם.

ד"ר לאה חובב — חוקרת, סמינר "אפרתה".

צפרירה גר — ספרנית.

מינה איתן — סופרת.

ד"ר שלמה הראל — מרצה וחוקר, אוניברסיטה ת"א, מכללת בית ברל.

ד"ר אוריאל אופק — סופר, משורר וחוקר ספרות ילדים.

גרשון ברגסון — חוקר ספרות ילדים, משרד החינוך והתרבות.

ד"ר אסתר טרסי — מבקרת.

מרים רות — סופרת, חוקרת ספרות ילדים.

צילה רון — מבקרת, משרד החינוך והתרבות.

ציפי אלדר — משרד החינוך והתרבות.